

universität
wien

MASTERARBEIT

Titel der Masterarbeit

Gender in het schrijfproces.

**Over de dynamiek van het spanningsveld tussen mannelijk en vrouwelijk in
Marjolijn Februari's roman *De literaire kring***

Verfasserin

Elena - Cristina Dobrița

angestrebter akademischer Grad

Master of Arts (MA)

Wien 2013

Studienkennzahl lt. Studienblatt:

A 066 860

Studienrichtung lt. Studienblatt:

Masterstudium Nederlandistik

Betreuer:

Univ.-Prof. Mag. Dr. Herbert Van Uffelen

Mijn hartelijke dank gaat uit naar Univ.-Prof. Dr. Herbert Van Uffelen die mij tijdens het schrijven van deze scriptie een grote steun is geweest. Het was altijd inspirerend om met hem te kunnen praten over mijn onderwerp.

Deze studie had niet haar actuele vorm en inhoud kunnen krijgen zonder de hulp van mijn docenten en collega's Mag. Tanja Kralovec-Pimmer, MMag. Petra Niederberger, Dr. Ulrike Vogl, Drs. Emmeline Besamusca, Drs. Julia Sommer, MMag. Iris Puchner, MMag. Christine Hermann, Gabriele Takerer en Ruth Goren, MA.

Allen wil ik heel erg bedanken voor hun eeuwige geduld, voor hun raden en vooral voor hun beschikbaarheid om naar mijn ideeën te luisteren en om mijn studie te lezen.

Deze studie is gewijd aan de Afdeling Nederlands aan de Universiteit van Wenen.

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. De constructie van gender. Cognitieve opmerkingen	6
1.1. De cognitieve linguïstiek.....	6
1.2. De cognitieve poëtica.....	8
2. Queer studies, de tomboy en de transseksualiteit.....	10
2.1. De betekenis en de ontwikkeling van <i>Queer</i>	11
2.2. Het beeld van <i>de tomboy</i> . De betekenis en het verband tot androgynie.....	13
2.3. De tomboy tussen gender en seksualiteit.....	16
2.4. De tomboy en de maskerade.....	17
2.5. Judith Butler en de performativiteit van gender.....	20
2.6. Genderdiversiteit in beeld: transgender en transseksualiteit.....	23
3. De constructie van de identiteit. Psychologische opmerkingen.....	29
3.1. De persoonlijke constructie van de identiteit.....	30
3.2. De sociale constructie van de identiteit.....	34
4. De constructie van de identiteit. Literaire opmerkingen.....	38
5. Marjolijn Februari. <i>De literaire kring</i>.....	46
5.1. Marjolijn Februari – biografische gegevens.....	46
5.2. <i>De literaire kring</i>	49
6. Conclusie.....	61
Bibliografie.....	65
Bijlage.....	72
Duitse samenvatting -	72
Curriculum Vitae	75

Inleiding

“Tussen twee stoelen tussen twee vuren
tussen twee oorlogen tussen twee vredes
tussen twee keuzen tussen twee kwaden”
(Gerrit Kouwenaar – “twee zelfstandigheden aan weerszijden”)

Een leidmotief dat als een onuitputtelijke bron van inspiratie wordt waargenomen, is de dichotomie. De binaire opposities, geluid en stilte, donker en licht, zacht en sterk, leven en dood hebben altijd de aandacht van schrijvers en van lezers getrokken. Er wordt veel daarover geschreven, veel over nagedacht en veel over gepraat.

Het tumult dat door dit keuzeperspectief wordt veroorzaakt, verwoest en vernietigt. Een beslissing nemen is kennelijk gevaarlijk. Het proces is er een van vermoeidheid en twijfel omdat de nadruk altijd op de ene of op de andere keuze wordt gelegd. Het geconfronteerd worden met twee verschillende mogelijkheden, opent een derde perspectief dat vaak uit het oog wordt verloren: de ruimte tussenin. Tussen geluid en stilte en donker en licht bevindt zich een ‘tussenruimte’ waar de opponenten elkaar ontmoeten en toch nog niet, waar ze anders zijn, maar niet helemaal.

In de loop van de geschiedenis hebben gender- en culturele conventies onze maatschappij sterk beïnvloed en daardoor ook onze visie en levenservaringen. In de literatuur, wordt vaak hetzelfde onderscheid gemaakt: mannelijke versus vrouwelijke onderwerpen, mannelijke versus vrouwelijke perspectieven, mannelijke versus vrouwelijke interpretatiekaders en mannelijke versus vrouwelijke constructiemechanismen.

Maar wat gebeurt er eigenlijk wanneer de twee naast elkaar worden geplaatst? Wanneer de scheidingslijn tussen vrouwelijk en mannelijk niet meer tastbaar is en de twee perspectieven elkaar overlappen? En vooral, wat gebeurt er wanneer de twee een eenheid vormen en toch apart fungeren?

Het uitgangspunt van deze studie is te tonen de beweging die zich ‘op de grens’ tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid bevindt. In deze studie zal enerzijds worden aangetoond hoe tijdens het schrijven ‘tegenovergestelde’ polen samen kunnen werken, en anderzijds hoe het mogelijk is om twee schijnbaar onverenigbare kanten niet alleen dichterbij elkaar te brengen, maar om ze allebei, tegelijkertijd, te ervaren.

Deze studie legt de nadruk op een methodologisch kader. Het houdt zich met de ontwikkeling van een leesmethode bezig, die de lezer algemeen kan gebruiken op het moment dat hij/zij met soortgelijke teksten geconfronteerd wordt. In dit kader wordt in het eerste hoofdstuk een taalkundig perspectief gepresenteerd. Hierbij zal ik de nadruk leggen op de relatie tussen gedachte, betekenis en taalkundige structuur. De cognitieve taalkunde en de cognitieve poëtica zullen daarbij ook aan bod komen. De rol van dit hoofdstuk is om inzicht te krijgen in de manier waarop talige uitingen de genderwaarneming beïnvloeden.

Verder zal ik me op Queer studies concentreren. Queer studies is een richting binnen de Gender studies die de verstoring van vastgelegde sociale normen en conventies op prijs stellen.¹ Queer studies benadrukken de pluraliteit en de ambivalentie van de seksuele identiteiten, ze heroverwegen categorieën en identiteiten zoals we die al kennen. De tomboy, de androgynie en de maskerade zullen in dit hoofdstuk besproken worden. Aan de hand van de theorie van de filosofe en filologe Judith Butler over de performativiteit van gender zal ik laten zien dat ‘inbetween zijn’ eigenlijk een subversieve activiteit is, die alleen binnen een heteroseksueel systeem kan plaatsvinden. Een ander aspect dat dit hoofdstuk naar voren brengt zijn de definities en de verschillen tussen transgenderisme en transseksualiteit.

Het derde perspectief waarnaar ik zal verwijzen, is de constructie van de identiteit vanuit een psychologisch standpunt dat wil zeggen wat onder ‘identiteit’ verstaan wordt en of zij een stabiel of een instabiel karakter heeft. Van belang is in dit verband zowel de persoonlijke als de sociale identiteit. Op het niveau van de persoonlijke identiteit zullen de theorieën van de psychoanalyticus Sigmund Freud, psychiater Carl Gustav Jung en psycholoog Erik Erikson ter discussie worden gesteld. Een waardevolle bijdrage heeft de Franse filosoof Michel Foucault geleverd, in verband met het geschreven discours de constructie van de identiteit. Tenslotte komt de Britse socioloog Stuart Hall, die de identiteit als een product van differentiatie zag, ter sprake.

¹ Buikema, van der Tuin (2007): 112

Het vierde hoofdstuk richt zich op het literaire perspectief. In dit hoofdstuk worden de standpunten van Vera Nünning en Nadyne Stritzke, Britta Hermann, Doris Schafer Scherrer, Genia Schultz, Patricia Sawin toegelicht, deskundigen en literaire critici die ervanuit gaan dat mannenliteratuur niet van vrouwenliteratuur verschilt, maar dat ze anders waargenomen worden.

Het laatste hoofdstuk vormt het analytische gedeelte van mijn studie. Het bevat de analyse van de roman *De literaire kring* (2007), geschreven door de Nederlandse schrijver en columnist, Marjolijn Februari, vandaag Max Drenth. De schrijver werd als vrouw geboren en vanaf 2011 heeft hij het mannelijke geslacht aangenomen. Voor de analyse van de roman zal ik gebruik maken van alle drie perspectieven die als basis voor mijn theoretisch kader dienden, namelijk, het cognitieve perspectief, de Queer studies en het psychologische perspectief. Aan de hand van Februari's tekst zal ik op zoek gaan naar een bewijs voor mijn uitgangspunt: dat 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid' tegelijkertijd benaderd kunnen worden, dat het om de ruimte tussen mannelijk en vrouwelijk gaat.

1. De constructie van gender. Cognitieve opmerkingen

Dit eerste hoofdstuk introduceert het eerste perspectief dat mij zal helpen om te tonen hoe ‘mannelijkheid’ en ‘vrouwelijkheid’ tegelijkertijd geconstrueerd kunnen worden. Omdat de taal het medium is, dat cognitie en woorden in verband brengt, vereist zo’n benadering een discussie vanuit een taalkundig standpunt. De cognitieve linguïstiek samen met de cognitieve poëtica zullen dus als theoretische achtergrond fungeren. Het doel van dit hoofdstuk is om een theoretische basis op te bouwen voor het praktisch gedeelte dat naar de roman van Februari verwijst. In deze zin zullen eerst de grondprincipes van de cognitieve linguïstiek geïntroduceerd worden. Daarnaast zal aandacht worden besteed aan de term ‘cognitive poetics’, de cognitieve poëtica, en aan de manier waarop literatuur gelezen kan worden.

1.1. De cognitieve linguïstiek

De cognitieve linguïstiek is vanaf 1980 tot ontwikkeling gekomen en is een stroming binnen de linguïstiek die vertrekt vanuit de cognitieve processen die aan taal inherent zijn.² Dit betekent de relatie tussen gedachte, betekenis en linguïstische structuur:

Whereas ‘thought’ should be considered as the thinking process here, ‘meaning’ stands for the conceptualizations of realities that are associated with linguistic expressions.³

De cognitieve linguïstiek examineert in hoeverre de drie componenten elkaar beïnvloeden en examineert ook het beeld en onze waarneming over de wereld. Taal is een manier om de wereldervaring te coderen en om met nieuwe ervaringen om te gaan⁴. Het basisprincipe van de cognitieve linguïstiek verwijst dus naar de symbolische aard van de taal en naar de betekenis die daar een centrale plaats inneemt.

² Elffers (2009). Op: <http://dare.uva.nl/document/178663>

³ Lee (2001): 1

⁴ Ibid. 2

De cognitieve taalkunde gaat ervan uit dat betekenis meer dan een menselijke interpretatie van de wereld is, omdat de interpretatie ook subjectief en relatief kan zijn.⁵ Dit hangt samen met de *Sapir-Whorfhypothese* die stelt dat elke taal de wereld anders interpreteert en vormt:

In deze opvatting wordt aan de taal dus een grote rol toebedeeld bij het ‘verwerken’ van indrukken, het interpreteren van de werkelijkheid, en het organiseren van het gedachteleven. Taal is een soort filter voor de werkelijkheid. Daardoor beïnvloedt de taal het wereldbeeld van het individu.⁶

Één van de belangrijkste elementen van de cognitie is de categorisatie. Dit hangt samen met de *prototypetheorie*. Bijvoorbeeld van een

(...) individuele mus gaan we naar de klasse ‘vogels’. Maar mussen, merels, enz. zijn goede, ‘typische’ voorbeelden die centraal zijn in de klasse en alle kenmerken ervan vertegenwoordigen terwijl pinguïns, struisvogels, enz. minder typische voorbeelden zijn. Deze minder goede voorbeelden behoren tot de periferie van de klasse.⁷

We mogen niet uit het oog verliezen dat deze categorieën tevens heel cultuurgebonden zijn. Ronald Langacker, Amerikaans taalkundig en hoogleraar aan de Universiteit van California, de grondlegger van de cognitieve grammatica stelt in dit verband de volgende verklaring voor:

a network model, where each node in the network represents one established sense of the lexical item and each arc connecting two nodes indicates the nature of their association.⁸

Dit is van belang omdat het het startpunt van de cognitieve poëtica vormt, die essentieel voor de betekenisopbouw is.

⁵ René Appel [et al.] 1992 : 41

⁶ René Appel [et al.] (1992) : 42

⁷ Ibid. pag. 11

⁸ Langacker (1988): 51

1.2. De cognitieve poëtica

De basisprincipes van de cognitieve linguïstiek en de discoursanalyse die eerder aan de orde kwamen, zijn nu van belang om verder de cognitieve poëtica uit te leggen en te illustreren.

Cognitieve poëtica is een literair-kritische benadering van de literatuur die de principes van de cognitieve taalkunde en die van de psychologie gebruikt bij de analyse van teksten.⁹ Volgens Peter Stockwell, hoogleraar literaire linguïstiek aan de Universiteit van Nottingham, Groot Brittannië, zijn cognitie en poëtiëk nauw verbonden met elkaar bij het lezen van literatuur:

Cognitive poetics is all about reading literature. That sentence looks simple to the point of seeming trivial. It could even be seen simply as a close repetition, since cognition is to do with the mental processes involved in reading, and poetics concerns the craft of literature.¹⁰

Net als de cognitieve taalkunde en psychologie, is de cognitieve poëtica nauw verbonden met de context. De context is hierbij een cruciaal begrip samen met de vragen die de lezer zich tijdens of na het lezen stelt. Volgens Stockwell probeer je niet de betekenis van een tekst te ontdekken, maar eerder het effect van een tekst:

When I ask what does the poem mean, I am really asking what the poem does, which is another way of asking what it is being used for. Meaning then, is what literature does. Meaning is use.¹¹

Dit betekent dat een cognitieve benadering in literatuur niet alleen met de tekst bezig is, maar met allebei de tekst en de lezer. Om meer precies te zijn, is cognitieve poëtica bezig met wat een lezer met een tekst doet. Rekening houdend met Stockwells opvatting, kunnen we concluderen dat betekenis en effect omwisselbaar zijn.

⁹ Stockwell (2012): 1

¹⁰ Stockwell (2012): 1

¹¹ Stockwell (2012): 4

De cognitieve poëtica is verwant aan de literaire kritiek die tussen auteur-tekst-lezer oscilleert.¹² De cognitieve poëtica houdt dus rekening met de drie componenten. Door het feit dat deze benadering zich bezig houdt met zowel de psychologische als de linguïstische dimensie impliceert een cognitief perspectief dus de analyse van de relatie tussen gedachte, betekenis en linguïstische structuur. Het laatste hoofdstuk zal gebruik maken van de taalkundige termen en concepten die in dit hoofdstuk werden geïntroduceerd.

¹² Stockwell (2012): 5

2. Queer studies, de tomboy en de transseksualiteit

I'd have a stable full of Arabian steeds, rooms piled with books, and I'd write out of a magic inkstand, so that my works should be as famous as Laurie's music. I want to do something splendid before I go into my castle—something heroic or wonderful—that won't be forgotten after I'm dead. I don't know what, but I'm on the watch for it, and mean to astonish you all, some day. I think I shall write books, and get rich and famous; that would suit me, so that is my favorite dream.

(Louisa M. Alcott, *Little Women*, 1868)

Het bovenstaande citaat is van Jo March, één van de vier *Little Women*, uit de gelijknamige roman geschreven door Louisa M. Alcott. Het is opmerkelijk dat Jo's zinnen heel direct zijn en dat ze met het woord 'I' ('ik') beginnen. Ze spreekt deze woorden uit wanneer zij en haar zusjes elkaar over hun dromen vertellen. In tegenstelling tot de typische dromen van haar zusters, is de droom van Jo droom verrassend groot en vol vertrouwen. De paarden waarover Jo spreekt representeren de wilde vrijheid waarnaar ze hunkert. Het is opvallend dat Jo geen man of kinderen noemt. Haar krachtige uitspraak reikt tot buiten de grenzen van een kleine woonkamer en vraagt om eeuwige roem en onafhankelijkheid in een mannenwereld.

Dit tweede hoofdstuk introduceert het gender perspectief en het richt zich op die gender figuren, concepten en theorieën die zich tussen 'mannelijk' en 'vrouwelijk' bevinden. Hierbij zal eerst de *tomboy* een belangrijke rol spelen. Een *tomboy* staat voor 'een jongensachtig meisje dat liever broeken dan rokken draagt, dat meer geïnteresseerd is in bomen klimmen en hutten bouwen dan in met poppen spelen en borduren, en dat liever met jongens dan met meisjes omgaat.'¹³ Omdat deze figuur zich voortdurend tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid beweegt, tussen kindertijd en volwassenheid, opent de term de discussie over *queer theorieën* en over het concept van 'androgynie'.

Het idee dat vrouwelijkheid tot het vrouwelijke lichaam behoort en mannelijkheid bij het mannelijke lichaam, werd voor het eerst door queer theoretica Judith Halberstam in haar boek,

¹³ Buikema (2007): 109

Female Masculinity uit 1991¹⁴ ter discussie gesteld. Om verder te kunnen tonen dat het zogenaamde tomboysme een tussenstadium is, zal ik beroep doen op ‘liminality’, concept dat zeer populair was in de jaren zeventig van de vorige eeuw en dat door de Engelse structuralistische antropoloog, Victor Turner werd geïntroduceerd. Verder zal ik me op de “maskerade” concentreren, een concept dat door de Britse psychoanalytica Joan Riviere werd geïntroduceerd. Ten slotte zal ik Judith Butlers ‘gender performativity’ ter sprake brengen om aan te tonen dat het tomboysme eigenlijk een subversieve activiteit is.

2.1. De betekenis en ontwikkeling van *Queer*

Het begrip ‘Queer’ werd al in de zestiende eeuw gebruikt om iemand met een niet-alledaagse levensstijl of onaangepast gedrag te beschrijven.¹⁵ In de loop van de negentiende eeuw, kreeg de term seksuele connotaties, en wel in een negatieve zin. Ook in de twintigste eeuw, werd *queer* met ‘afwijking’ en ‘abnormaal’ geassocieerd.¹⁶ Volgens *The Oxford English Dictionary*, verscheen de term “queer” in 1922 in Amerika en verwees deze toe naar mannelijke homoseksualiteit. Sindsdien onderging de term belangrijke veranderingen en in de laatste decennia is het een paraplueterm geworden, waaronder zich vormen van seksuele ‘afwijking’ zich bevinden.¹⁷

De uitdrukking ‘queer theory’ werd door de Italiaans-Amerikaanse theoretica Teresa de Lauretis (1991) gemunt. Ze lanceerde de term op een congres over lesbische en homostudies in 1990. In haar essay ‘Queer theory: Lesbian and Gay Sexualities. *An Introduction*’, maakt ze een verschil tussen ‘queer’ en ‘lesbian and gay sexualities’. ‘Lesbian’ en ‘gay’ zijn voor de Lauretis de benaming voor ‘distinct kinds of life-style, sexualities, sexual practices, communities, issues, publications, and discourses’.¹⁸ ‘Queer theory’ in tegenstelling tot ‘lesbian’ en ‘gay’ heeft als doel:

¹⁴ http://artsites.ucsc.edu/faculty/gustafson/FILM%20165A.W11/film%20165A%5BW11%5D%20readings%20/halb_ertsammasculinity.pdf

¹⁵ Buikema, van der Tuin (2007): 110

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ de Lauretis (1991): 2

(...) to avoid all of these fine distinctions in our discursive protocols, not to adhere to any one of the given terms, not to assume their ideological liabilities, but instead to both transgress and transcend them – or at the very least problematize them.¹⁹

Hoewel de definities voor ‘queer theory’ tussen haar beoefenaars en haar critici verschillen, blijft het verschil tussen ‘gay en lesbienne’ en ‘queer’ constant. ‘Queer’ wordt gezien als minder specifiek dan ‘lesbienne’ of ‘gay’ en ‘it cuts across gender division’²⁰. Dit verklaart ook het succes van de term:

Waar lesbienne en homoseksueel aanvankelijk strijdlustige termen waren die, tegen de gevestigde heteroseksuele orde in, politieke en persoonlijke bevrijding moesten teweegbrengen, werd het proces van categorisering als zodanig – conformistisch of tegendraads – nauwelijks ter discussie gesteld. Ten tweede had de eenzijdige focus op seksualiteit de werking van andere differentiatiecategorieën, zoals ‘ras’, etniciteit, en klasse, binnen lesbische en homostudies nogal verdoezeld. Ten derde was het zogenaamde deconstructiedenken, waarin elke vorm van identiteit gezien wordt als een sociaal-cultureel en vooral talig construct in plaats van als een natuurlijk gegeven, inmiddels grondig verankerd in de kritische theorievorming als geheel.²¹

Omdat ‘queer theorists’ zich tegen bestaande normen en modellen keren, is het moeilijk om het concept in kaart te brengen. Het belangrijkste aspect dat in het oog moet worden gehouden is het feit dat *queer theorists* de normatieve denkwijzen over seksualiteit doorbreken. Ze stellen niet alleen alternatieve vormen van denken op prijs, maar ook alternatieve manieren van leven.

¹⁹ Ibid.5

²⁰ Cooper (2000): 18

²¹ Buikema, van der Tuin (2007): 112

2.2. Het beeld van de *tomboy*. De betekenis en het verband tot *androgynie*

Er bestaat geen duidelijke of vastgelegde definitie van de *tomboy*. In de jaren zeventig, op wetenschappelijke conferenties en congressen, werden er pogingen gedaan om aan te tonen dat *tomboys* niet ‘raar’ of ‘abnormaal’ zijn²². Twintig jaar later verscheen er een collectie met verhalen over echte levenssituaties van *tomboys*. Hierin werd de volgende definitie van het begrip ‘tomboy’ gegeven:

Tomboy seems to be so familiar a concept in contemporary North American culture that needs no definition. We defined the term not at all in our calls for submissions, yet the hundreds of responses we received presented a virtually uniform picture of a girl who – by whatever standards society has dictated – acts like a boy. Despite this uniformity, the actual transgression of ‘boy’s territory’ takes many forms, of course. For some girls, it is excelling in – or even just playing – sports; for others, it’s as simple an act as biking to the creek to catch frogs. Still other girls cross the gender line by preferring math to English, science to history, shop to home etc. [...] what unites this multifarious mix is energy: vigorous, life-seeking energy.²³

Door het genieten van de activiteiten die aan het andere geslacht zijn toegeschreven, lijkt de tomboy de maatschappelijke opvatting over gender uit te dagen. De strikte scheiding van kleuren (roze versus blauw), kleding (jurk versus jeans) en activiteiten (huishouding versus sport) die aan de kinderen zijn opgelegd, toont de maatschappelijke onrust over de genderverschillen en onderschrijft tegelijkertijd het idee dat de kinderen voor de ‘gender rol’ kiezen die bij hun natuurlijk geslacht past. Het feit dat de *tomboys* zich tot ‘jongens activiteiten’ voelen aangetrokken, trekt hun relatie tot genderlabels maar ook het soort genderlabels in twijfel.

Dit roept een aantal vragen op: Betekent de voorkeur voor mannelijkheid automatisch de ontkenning van vrouwelijkheid? Moet de tomboy mannelijke dingen kiezen en de vrouwelijke

²² Op: http://www.temple.edu/tempress/chapters_1800/1940_ch1.pdf

²³ Ibid.

veroordelen om een echte tomboy te zijn? Het antwoord op deze vragen is te vinden in de verbondenheid tussen de tomboy en de androgynie.

Dit verband ontstaat meestal tijdens de kinderjaren. De tomboy wordt als een ontwikkelingsstadium gezien, terwijl androgynie beschouwd wordt als een stadium van ‘genderless innocence, before the fall into male and female, masculine and feminine’.²⁴ Kijken naar de jeugd als een androgyn stadium heeft veel met seksualiteit te maken, maar ook met het lichaam en met het discours over kindertijd als onbedorvenheid. Onbedorven betekent dat de kinderen puur zijn en geen seksuele belangstelling tonen.

De tomboy gaat daarentegen een stap verder. Zij is niet tegen de gender verdeling. Het is mogelijk dat ‘tomboy zijn’ een aseksuele periode is, maar zeker niet een non-gender fase. Het is heel duidelijk dat er een wisselwerking bestaat tussen de tomboy en de androgynie: de figuur van de tomboy introduceert de androgynie in de wereld van de gender conventies, terwijl androgynie de tomboy presenteert als de optie voor een gebalanceerde identiteit, in tegenstelling tot de absolute mannelijke en vrouwelijke binaire opposities.

Dit idee werd nader geanalyseerd door Carolyn Heilbrun in de jaren zeventig. In het essay *Toward a Recognition of Androgyny* gaat ze terug naar de antieke oudheid en naar het Westerse mysticisme waarin God als androgyn werd beschouwd. Dit is de tijd vóór de erfzonde, toen de man als een ‘complete, masculinely feminine being’ werd gezien: “Original sin is connected in the first instance with the division into two sexes and the fall of the androgyne.”²⁵ Heilbrun pleit voor androgynie als een positieve gender optie en labelt de gender verdeling als anti-androgyn en patriarchaal.²⁶ Ze toont aan dat “our definitions of the terms ‘masculine’ and ‘feminine’ are themselves little examined, received ideas”²⁷ en ze koestert een beweging “toward a world in which individual roles and the modes of personal behavior can be freely chosen”.²⁸

In 2009 werd op de afdeling Psychologie, aan het Universiteit College London een artikel gepubliceerd in *The Open Psychology Journal*, over de relatie tussen androgynie (allebei mannelijke en vrouwelijke eigenschappen) en ‘Self-Actualization’ (het volledige vervullen van

²⁴ <http://www.jstor.org/discover/10.2307/41053944?uid=3737528&uid=2&uid=4&sid=21102556693227>

²⁵ Fassler(1979)

Op: http://www.ignaciodarnaude.com/textos_diversos/Bloomsbury%20Androgyny,Barbara%20Fassler.pdf

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

iemands potentieel).²⁹ Er wordt verwezen naar de *Bem Sex Role Inventory* (1974) die ontwikkeld werd om de androgynse mens te identificeren:

By internalising an Androgynous Gender Role however, the skills which prove advantageous in two completely opposing situations would both be available to the individual; therefore encouraging a greater degree of social success. This assertion, of the more extensive capabilities supplied by an Androgynous behavioural style, is also supported empirically. Bem (1975), for example, found that Androgynous individuals (categorised by the BSRI) showed far greater cross-situational adaptability; demonstrating supposedly masculine independence during conformity and social pressure experiments, and more effeminate playfulness under different circumstances. Similarly, Bem, Martyna and Watson (1976) found feminine individuals to be the most nurturing in response to lonely fellow students, babies and kittens, but in the Androgynous this nurturing tendency was matched by their strong sense of independence, when under pressure to conform. Research is also associating androgyny with more satisfaction with life, subjective feelings of wellbeing, higher levels of creativity, more adaptive or flexible behaviour and higher levels of optimal mental health.³⁰

Het onderzoek van Ivtzan en Connely liet zien dat meisjes die in hoge mate mannelijke eigenschappen in hoge mate hadden en die ook gebruik van hun vrouwelijke kenmerken maakte, zich beter konden aanpassen dan hun meer vrouwelijke tegenhangers.³¹

While women have been highly successful at entering non-traditional careers, facilitated by the relative ease with which they accept masculine characteristics, for men however, the association with femininity is far more contentious. For example, adults disapprove of displays of typically-female behaviours in boys significantly more than cross-typed behaviour in girls.³²

Bovendien is het meest opmerkelijke resultaat het volgende:

²⁹ Ivtzan en Conneely (2009): 58

Op: <http://www.benthamscience.com/open/topsyj/articles/V002/58TOPSYJ.pdf> 20 Juli 2013

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

(...) females who completely violated societal sex role expectations appear to be happier, more competent, and more adaptive than either androgynous or sex-typed females.³³

Dit feit heeft de significante rehabilitatie van de tomboy tot gevolg. Tomboysme is niet alleen het bewijs van een gebalanceerde persoonlijkheid, maar bevat tegelijkertijd mannelijke én vrouwelijke eigenschappen.

2.3. De tomboy, tussen gender en seksualiteit

In het vorige kapittel werden er twee vragen gesteld die onbeantwoord bleven, namelijk: Betekent de voorkeur voor mannelijkheid automatisch de ontkenning van vrouwelijkheid? Moet de tomboy voor mannelijke dingen kiezen en de vrouwelijke veroordelen om een echte tomboy te zijn? Dit subhoofdstuk zal laten zien dat dat niet het geval is: het dragen van mannelijke kleding en het deelnemen aan mannelijke activiteiten leidt niet tot de ontkenning van vrouwelijkheid, maar bevat zowel mannelijke als vrouwelijke eigenschappen.

In dit verband verwijs ik naar de queer theoretica, Judith Halberstam die in haar boek *Female Masculinity* (1998) beweert dat mannelijkheid niet toegeschreven moet worden aan het mannelijke lichaam en zij pleit voor een system van genderkeuze:

A system of gender preferences would allow for gender neutrality until such a time when a child or young adult announces his or her or its gender. Even if we could not let go of a binary system, there are still ways to make gender optional – people could come out as a gender in the way they come out as a sexuality.³⁴

Het theoretische kader dat Halberstam construeert is heel belangrijk, omdat het plaats maakt voor het vloeiende lezen van de genderconventies, voor de ‘heen-en-terug beweging’, voor de ruimte waar de mannelijkheid en vrouwelijkheid tegelijkertijd ervaren kunnen worden.

³³ Ibid.

³⁴ <http://www.columbia.edu/itc/english/adams/g6651-001-x01/HalberstamReview.pdf> Op 22 Juli 2013

Met betrekking tot deze ruimte, heeft de Schotse cultureel antropoloog Victor Turner een nadere analyse uitgevoerd. Hij is bekend geworden met zijn onderzoek naar symbolen, rituelen en rites de passages. Hij heeft het concept van 'liminality' ontwikkeld met behulp van Arnold van Genneps theorie over de structuur van de rites de passage. Arnold van Genneps schema bestond uit drie stadia: een pre-liminale fase (scheiding), een liminale fase (overgang), en een post-liminale fase (re-incorporatie).³⁵ Turner merkte op dat tijdens 'liminality', de overgangperiode, de individuen 'betwixt' en 'between' waren: ze behoorden niet tot de maatschappij waar ze vroeger deel van waren, maar waren ook nog niet geïntegreerd in de maatschappij. 'Liminality' betekent dus een dubbelzinnige periode, gekenmerkt door nederigheid, isolatie, testen, en seksuele ambiguïteit.³⁶ Met andere woorden, individuen zijn in dit stadium "symbolically either sexless or bisexual", "they are neither one thing nor another; or may be both."³⁷

Deze liminale positie opent nieuwe perspectieven om naar mannelijkheid en vrouwelijkheid te kijken. De tomboy die 'inbetween' is, krijgt de unieke mogelijkheid om allebei kanten (mannelijk/vrouwelijk) te observeren. Zij 'voelt' allebei kanten en tegelijkertijd is zij geen van de twee. En een tomboy heeft nog een voordeel: het is een subversieve activiteit binnen ons tegenwoordige binaire systeem. Wat dit inhoudt en hoe dit tot stand komt, zal ik verder uitlegen in het subhoofdstuk *De tomboy en de maskerade*.

2.4. De tomboy en de maskerade

Een andere manier om naar het figuur van de tomboy te kijken is 'de maskerade'. Net zoals Halberstams concept van 'female masculinity' erin slaagde om het automatische verband tussen mannelijkheid en het mannelijke lichaam door te breken, daagde de maskerade vrouwelijkheid uit (vrouwelijkheid als het element waarmee vrouwen geboren worden).³⁸

In 1929 schreef Joan Riviere haar meest bekende essay, *Womanliness as Masquerade*. Met deze bijdrage werd het concept in de psychoanalytische theorie geïntroduceerd. Joan Riviere

³⁵ <http://www.aaanet.org/committees/commissions/centennial/history/090vannep.pdf>

³⁶ http://www.indiana.edu/~wanthro/theory_pages/Turner.htm Op 22 Juli 2013

³⁷ <http://www2.fiu.edu/~ereserve/010010095-1.pdf>

³⁸ http://sites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic722023.files/FEMININITY/Heath_on_Riviere.pdf

richtte zich op de rol van gender en formuleerde een nieuw perspectief. Al in het begin verwijst ze naar haar tijdgenoot, de psychoanalyticus, Ernest Jones.³⁹ Hij heeft meerdere typologieën van vrouwen behandeld. Één van deze is het ‘intermediate’ type:

In daily life types of men and women (...) while mainly heterosexual in their development, plainly display strong features of the other sex.⁴⁰

Riviere focust op die vrouwen die als perfecte moeders en echtgenoten fungeren en zich aan mannelijke activiteiten wijden en buitenshuis werken. Riviere ziet in dit aspect meer dan de gemeenschappelijke opvatting dat dit niets meer is dan “an expression of the bisexually inherent in us all.”⁴¹ Ze kijkt naar deze vrouwen vanuit het perspectief van hun rol in een patriarchale maatschappij:

I shall attempt to show that women who wish for masculinity may put on a mask of womanliness to avert anxiety and the retribution feared from men.⁴²

Ze heeft in het bijzonder onderzoek gedaan naar de seksuele ontwikkeling van de intellectuele vrouwen en heeft getoond dat hun vrouwelijkheid een defensief masker is om, volgens haar, mannelijkheid/homoseksualiteit te verbergen. Met andere woorden, betekent ‘the masque of womanliness’ de identificatie van een vrouw met een man – ze neemt een mannelijke identiteit over – en dan identificeert ze zich als vrouw – ze neemt daarnaast ook een vrouwelijke identiteit over:

The reader may now ask how I define womanliness or where I draw the line between genuine womanliness and the 'masquerade'. My suggestion is not, however, that there is any such difference; whether radical or superficial. They are the same thing. The capacity for womanliness was there in this woman — and one might even say it

³⁹ <http://www.mariabuszek.com/kcai/DadaSurrealism/DadaSurrReadings/RiviereMask.pdf>

⁴⁰ <http://www.mariabuszek.com/kcai/DadaSurrealism/DadaSurrReadings/RiviereMask.pdf> Op 22 Juli 2013

⁴¹ Ibid

⁴² Ibid

exists in the most completely homosexual woman — but owing to her conflicts it did not represent her main development and was used far more as a device for avoiding anxiety than as a primary mode of sexual enjoyment.⁴³

Soms bekritiseert Riviere de maskerade en ze beschouwt ze dit gedrag als verraad. Maar soms ziet ze maskerade als een antwoord op “the essential nature of fully developed femininity”.⁴⁴ Het is niet mijn doel om te onderzoeken waar vrouwelijkheid eindigt en waar de maskerade begint. Wat ik wel wil aantonen is het verband tussen de maskerade en de tomboy.

De maskerade en de tomboy zijn nauw verbonden met kleding. Kleding spreidt een bepaalde mate van het tomboysme ten toon. Bij de analyse van één van haar patiënten, merkte Riviere het volgende op:

Another case from everyday observation is that of a clever woman, wife and mother, a university lecturer in an abstruse subject which seldom attracts women. When lecturing, not to students but to colleagues, she chooses particularly feminine clothes. Her behavior on these occasions is also marked by an inappropriate feature: she becomes flippant and joking, so much so that it has caused comment and rebuke. She has to treat the situation of displaying her masculinity to men as a “game,” as something not real, as a “joke.”⁴⁵

Riviere ‘leest’ haar kleren en gedrag als ongepast, maar tegelijkertijd als geschikt voor vrouwen. Dit perspectief kan toch worden omgedraaid of om met de woorden van Stephen Heath, hoogleraar aan de Universiteit van Cambridge, te zeggen:

(...) she cannot, indeed, contemplate herself on equal terms with men – she isn’t and why should she? For her colleagues, for that *rank* of men (*not* for her students, there she simply does her job), she puts on a show of the femininity, but inappropriately, keeping her distance, and returns masculinity to them as equally unreal, another act, a charade of power. But then masculinity is real in its effects, femininity too, the charade is *in* power (...) this woman’s life is

⁴³ <http://www.mariabuszek.com/kcai/DadaSurrealism/DadaSurrReadings/RiviereMask.pdf>

⁴⁴ <http://www.mariabuszek.com/kcai/DadaSurrealism/DadaSurrReadings/RiviereMask.pdf>

⁴⁵ <http://www.mariabuszek.com/kcai/DadaSurrealism/DadaSurrReadings/RiviereMask.pdf>

marked by power and effects, is caught up in the definitions of masculinity/femininity, the identifications of the man and the woman. Her behavior and dress are about that.⁴⁶

Het concept van de maskerade is nuttig, omdat het de binding tussen gender en seksualiteit ontrafelt en verwijst naar het tomboysme als een ontwikkelingsstadium. Het tomboysme en de maskerade worden ook in Judith Butlers concept 'gender performativity' dat in de volgende paragraaf zal worden behandeld, met elkaar in verband gebracht.

2.5. Judith Butler en de performativiteit van gender

In het algemeen wordt onder gender en sekse het volgende verstaan: sekse wordt gezien als het biologische onderscheid tussen man en vrouw, terwijl gender het gereconstrueerde historische en culturele verschil tussen man en vrouw representeert. Dit onderscheid werd in de literatuur zowel antropologisch als psychoanalytisch benaderd. Simone de Beauvoir legt in haar boek 'Le deuxième sexe' (1949) de nadruk op de historische en culturele bepaaldheid van vrouwelijkheid. Volgens de Beauvoir word je niet als vrouw geboren, maar tot vrouw gemaakt (*On ne naît pas femme, on le devient*). Zij benadrukt hiermee dat vrouwelijke eigenschappen, zoals wij die onder vrouwelijkheid verstaan, niet aangeboren zijn.⁴⁷

Het concept van *gender performativity* werd ontwikkeld in 1990 door de queer theoretica, Judith Butler in haar boek, *Gender Trouble*. Met de theorieën van Michel Foucault als basis, tracht Butler het feminisme buiten de grenzen van de identiteitspolitiek te plaatsen. Judith Butler ziet het lichamelijke verschil als een constructie. Gender is volgens haar, niet alleen een "cultural inscription of meaning on a pre-given sex". Ze legt de nadruk op het feit dat feministische theoretici er te veel vanuit gaan dat gender een sociale constructie is.⁴⁸ Gender wordt ook verbonden met het geseksualiseerde lichaam, volgens Butler:

⁴⁶ http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic722023.files/FEMININITY/Heath_on_Riviere.pdf

⁴⁷ Buikema, van der Tuin (2007): 110

⁴⁸ Butler (1990): 7

It would make no sense, then, to define gender as the cultural interpretation of sex, if sex itself is a gendered category. Gender ought not to be conceived merely as the cultural inscription of meaning on a pre-given sex (a juridical conception); gender must also designate the very apparatus of production whereby the sexes themselves are established.⁴⁹

Dit geldt ook voor de constructie van vrouwelijkheid die voort zou komen uit de sekse ‘vrouw’. Als het begrip gender onafhankelijk wordt voorgesteld, zou het niet uitmaken of het idee ‘man’ en ‘mannelijk’ ook een vrouwenlichaam zou kunnen aanduiden:

The female sex is thus also *the subject* that is not one. The relation between masculine and feminine cannot be represented in a signifying economy in which the masculine constitutes the closed circle of signifier and signified.⁵⁰

Butler stelt verder dat het onderscheid tussen sekse en gender in feite onnodig is, aangezien ze dezelfde status hebben: “En zij gaat nog verder: uiteindelijk noemt zij het hele denken en spreken over sekse als tweedeling en als iets natuurlijks, gender. Het hele onderscheid tussen sekse en gender wordt in feite voortgebracht door een genderdenken.”⁵¹

Butler ontkent niet dat mannen en vrouwen biologisch van elkaar verschillen, ook beweert zij niet dat die verschillen alleen producten van cultuur zijn. Het idee van ‘performance’ is een centraal punt in Butlers denken over gender: zij presenteert gender niet als iets essentieels, maar als product van het dominante machtsregime. Butler schrijft:

That the gendered body is performative suggests that it has no ontological status apart from the various acts which constitute its reality. [...] interiority is an effect and function of a decidedly public and social discourse, the public regulation of fantasy through the surface politics of the body.⁵²

⁴⁹ Butler (1990): 7

⁵⁰ Butler (1990): 11

⁵¹ Halsema en Wilmink (2000): 12. Geciteerd door Marije van der Hammen (2004)

⁵² Butler (1990): pag.18

Het doel van deze regeling is, volgens Butler, gender en seksualiteit binnen de heteronormatieve matrix te houden. Ze is van mening dat individuen gender verkrijgen door culturele normen met betrekking tot mannelijkheid en vrouwelijkheid aan te halen en te herhalen. Die normen gaan aan het subject vooraf. Voordat het subject in deze wereld geplaatst wordt, bepalen er al culturele opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid de cultuur. Door het proces van herhalen van dergelijke culturele normen worden deze geproduceerd en ge(re)produceerd. Het is dit proces dat Butler een ‘performatief proces’ noemt. Gender is geheel afhankelijk van zijn prestaties en om begrijpelijk te zijn, moeten deze prestaties worden herhaald:

This repetition is at once a reenactment and reexperiencing of a set of meanings already socially established; and it is a mundane and ritualized form of their legitimation.⁵³

Butler geeft aan dat gender niet opgevat kan worden als een essentiële identiteit. Het is onderhevig aan tijd en plaats, ondanks dat gender wel de schijn van een vaste identiteit ophoudt. Gender kan, volgens Butler, ook niet opgevat worden als een norm die volledig geïnternaliseerd kan worden.⁵⁴

I do not mean to claim that forms of sexual practice produce certain genders, but only that under conditions of normative heterosexuality, policing gender is sometimes used as a way of securing heterosexuality.⁵⁵

Butlers concept van ‘gender performativity’ en het verband met het tomboysme opent nieuwe perspectieven: het ondermijnt het idee van de strikte verdeling in blauw en roze. Het betekent meer dan androgynie en ‘inbetweenness’ tijdens de kinderjaren, het betekent ‘gender play’, de diversiteit van rollen en kostuums. Het maakt het tomboysme deel van een matrix van gender variaties, ontzetten vrouwelijkheid en mannelijkheid uit hun hegemoniale macht.

Op deze manier moet het tomboysme begrepen worden: niet alleen als het nabootsen van mannelijkheid, maar ook als de deconstructie van de ‘gender division’ door een beeld van

⁵³ Butler (1990): pag. 19

⁵⁴ Butler (1990): pag. 17

⁵⁵ Ibid.

flexibiliteit en vloeibaarheid. Tegelijkertijd verlaat het tomboysme het heteroseksuele systeem niet en ook hiermee moeten we rekening houden. Elke subversieve activiteit, zoals Butler opmerkt, kan alleen plaatsvinden binnen de grenzen van het huidige machtssysteem. Vóór en daarna bestaan niet volgens haar, maar dit impliceert geen fatalisme of aanvaarding, volgens haar:

Although the gender meanings taken up in these parodic styles are clearly part of hegemonic, misogynist culture, they are nevertheless denaturalized and mobilized through their parodic recontextualization.⁵⁶

2.6. Genderdiversiteit in beeld: transgender en transseksualiteit

De strikte verdeling van onze huidige maatschappij in twee gender categorieën en de problemen die ermee geassocieerd zijn, was het onderwerp van de vorige sectie. Het is hier noodzakelijk om ook aandacht te besteden aan het transgenderisme, de transseksualiteit en hun implicaties. Gezien het Amerikaanse begrip ‘transgender’ relatief nieuw is, werd er niet veel over geschreven. De debatten rond transseksualiteit worden meestal door vooroordelen en ironie gekenmerkt. Het doel van dit hoofdstuk is om het concept te presenteren en om dieper in te gaan op de gender-identiteit van de transgenderisten.

De term ‘transgenderisme’ betreft personen die mannelijke én vrouwelijke identiteitskenmerken combineren:

Bij een transgenderist zijn zowel de vrouwelijke als de mannelijke genderidentiteit sterk aanwezig. Ook kan het voorkomen dat men zich soms man én soms vrouw voelt. Een lichamelijke aanpassing is soms (gedeeltelijk) gewenst om sekse-identiteit en genderidentiteit in overeenstemming te laten komen. Qua genderrol kunnen transgenderisten een heel eigen mix van mannelijke en vrouwelijke elementen verenigen.⁵⁷

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ <http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/educatief-pakket-over-genderdiversiteit-en-transgender-gender-in-de-blender>

‘Transseksualiteit’ daarentegen verwijst naar de beleefde genderidentiteit die niet in overeenstemming is met het biologisch geslacht dat bij de geboorte werd vastgesteld. Dit kan een enorme psychische spanning veroorzaken. Veel transseksuele personen lossen deze spanning op door (gedeeltelijk) te leven in de gewenste genderrol en hun lichaam al dan niet via medische ingrepen (hormonen, operaties) aan te passen aan hun genderidentiteit. Een transseksuele persoon is dus iemand die zichzelf psychisch, sociaal en seksueel identificeert met de andere sekse dan de sekse die bij de geboorte is vastgesteld. Transseksualiteit heeft niets met seksualiteit te maken maar alles met het conflict tussen het biologisch geslacht en de genderidentiteit. Transseksualiteit wordt vaak omschreven als een zelfdiagnose en zou vaker voorkomen bij mannen dan bij vrouwen.⁵⁸ Een transseksueel heeft dus, in tegenstelling tot een transgenderist, de overtuiging in een verkeerd lichaam geboren te zijn.

Het werk van John Money, Joan Hampson, en John Hampson over interseksualiteit (de toestand van het hebben van zowel vrouwelijke als mannelijke biologische kenmerken) leidde tot het introduceren van de technische term ‘gender’ (1955). Ze probeerden het debat tussen de psychologie en de biologie te ontwijken. Ze beargumenteerden dat terwijl de capaciteit om een gender-rol en oriëntatie (als een taal) te leren, biologisch bepaald was, de specifieke aangeboren rol en de geleerde oriëntatie afhankelijk van de sociale omgeving waren.⁵⁹ Vervolgens werd in 1964 de uitdrukking ‘genderidentiteit’ door Robert Stoller en Ralph Greenson bedacht. Het begrip hielp de maatschappelijke rol van de psychologische ‘sense-of-self’ te onderscheiden.⁶⁰ Deze visie suggereert dat genderidentiteit een biologisch kenmerk is, in zoverre dat de capaciteit voor genderidentiteit (als de capaciteit voor taal) aangeboren is. Een dergelijke opvatting lijkt te suggereren dat geslacht, net zoals taal, een integraal onderdeel van het menselijke zelf is (zie hoofdstuk 1).

In 1912, in Berlijn hebben de eerste veranderingen door operatie plaatsgevonden. Daarna in de tweede helft van de 20ste eeuw werd er uitvoerig over de term gedebatteerd:

Following the end of the Nazi era, German medical discourse re-initiated in discussions about the defining characteristics of transvestitism, by then clearly viewed as a psychopathological condition. The minimal consensus was to focus on a ‘discrepancy’

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-trans/#FemMas>

⁶⁰ Ibid.

between somatic sex and the 'urge' to wear clothes of the 'opposite' sex. Opinions differed on whether homosexuality had to be regarded as an essential feature of transvestism or not (Overzier 1955:166). In contradistinction to 'mild' forms of cross-dressing, redefinitions of the 'extreme' form turned the 'absolute inner conviction to belong to the sex that was not assigned to one' and the 'desire for sex-change surgery' into primary characteristics (Bleuler and Wiedemann 1956, Walter and Bräutigam 1958). In the latter meaning, the term 'transsexuality' was established only after the appearance of Harry Benjamin's publication *The transsexual phenomenon* in 1966.⁶¹

In de eerste helft van de 20ste eeuw, begonnen Europese wetenschappers met 'sex-change' te experimenteren. In 1953, in de Verenigde Staten werd Christine Jorgensen de eerste transseksuele 'celebrity' (man naar vrouw).⁶² Vanaf dat moment begon er een wetenschappelijke controversie rond transseksualiteit: is dit een psychische of een lichamelijke aandoening? De eerste opvatting (toen dominant in de Verenigde Staten) hield in dat transverschijnselen puur psychologisch waren en daarom ze psychotherapeutisch moesten worden behandeld. De tweede positie verwees naar de 'theorie van de biseksualiteit': een fysieke mix van mannelijke en vrouwelijke elementen in alle mensen, maar speciale gevallen waren een 'mixed-sex die soms chirurgische interventie vereisten'.⁶³

Heel interessant is om op te merken hoe de patiënten zich na de operatie voelen:

After such interventions ... the psychological and social situation of patients is often improved and a totally normal integration (e.g.also marriage) into society can be achieved.⁶⁴

Zoals getoond is één van de kernaspecten van het transgenderisme de ontevredenheid met het eigen lichaam. De gevoelens die transgenders over hun eigen gender hebben en hoe hun lichaam er uitziet, komen niet met elkaar overeen. Dit verschil tussen de geestelijke gesteldheid en het biologische lichaam begint vaak rond het 5^e of 6^e levensjaar en betekent het dragen van kleding van andere de sekse en het experimenteren met het rolgedrag van de andere sekse.⁶⁵

⁶¹ Holmes (ed.) (2009): 176-177

⁶² Holmes (ed.) (2009): 177

⁶³ Meyerowitz (2002) 98-129. Op: <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-trans/#FemMas>

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ van der Hammen (2004)

De thuissituatie is net zo belangrijk voor de identiteitsontwikkeling van de transgender. De manier waarop de ouders en vrienden reageren is bepalend voor het verdere ontwikkelingsproces:

Waar de transgenders meer vrij gelaten werden in hun doen en laten, daarmee wordt bedoeld het negeren van het gedrag, voelden zij zich vrijer om te experimenteren alsook om zichzelf te zijn. Zij hadden meer de ruimte om zichzelf te ontdekken en tot een acceptatie van zichzelf te komen. Doordat de transgenders in dit soort gezinnen geen seksuele norm opgelegd krijgen, krijgen zij meer ruimte om hun eigen identiteit te ontdekken (...). In de gezinnen waar het als ‘anders’ aangemerkte gedrag werd bestreden of als abnormaal werd bestempeld, voelden de transgenderisten zich minder veilig en ontwikkelden zij onder andere een lager zelfbeeld. Ook komt de identiteitsontwikkeling bij mensen uit een conservatief gezin later op gang onder de druk van de familie. In deze gezinnen worden de heersende maatschappelijk normen van het mannelijke, vrouwelijke en heteroseksuele wel uitgedragen. De transgenders voldoen niet aan deze normen en worden gezien als abnormaal, abject. Wanneer de transgender vanuit het gezin al mee krijgt dat hij/zij feitelijk geen bestaansrecht heeft, zal het langer duren voordat de transgender zich los maakt van de opvattingen van het gezin en de opgelegde normen aan kritiek onderwerpt.⁶⁶

Eerder werd er geïllustreerd dat de tomboy het idee van de strikte verdeling in blauw en roze ondermijnt. Aan de hand van Butlers’ ‘performativiteit van gender’ werd er beargumenteerd dat ‘tomboy zijn’ meer dan androgynie en ‘inbetweeness’ betekent, het betekent ook ‘gender play’, diversiteit van rollen en kostuums. Maar hier komen we bij een andere vraag: Kunnen transseksualiteit en de ‘performativiteit van gender’ met elkaar in verband worden gebracht? En zo ja, in hoeverre? Om een antwoord hierop te vinden, is het noodzakelijk om terug naar Judith Butler te gaan.

Er werd getoond dat Queer studies de heteroseksuele normen niet bewijzen, maar dat ze die ondermijnen. Queer studies bespotten en parodiëren de heteroseksuele maatregelen op zo’n manier dat ze onnatuurlijk en overdreven lijken te zijn. Een voorbeeld van de performativiteit van gender is volgens Butler travestie:

⁶⁶ Van der Hammen (2004)

Travestie stelt volgens haar de notie van een ware genderidentiteit en de gedachte dat gender iets innerlijks zou zijn dat tot uitdrukking komt, ter discussie. Bij travestie stemmen de uiterlijke verschijning en de lichamelijke sekse – met de vaak ermee geassocieerde innerlijke essentie – juist niet overeen. Travestie vormt enerzijds een parodie op gender, maar toont anderzijds wat gender feitelijk inhoudt: het laat zien dat alle verschijningsvormen van gender, dus ook man – en vrouw zijn, in feite performances zijn.⁶⁷

Een belangrijke manier om het normatieve kader te doorbreken is vertegenwoordigd door de zogenaamde ‘abjecte lichamen’. Butler verbindt de patriarchale normen over gender en Foucaults opvatting over de disciplineren van het lichaam aan Lacans opvatting over ‘abjectie’. Bijvoorbeeld, om te weten wat ‘goed’ is, moet je weten wat ‘slecht’ is en ‘abject’ heeft ‘niet-abject’ nodig om zich te kunnen plaatsen.⁶⁸ Met andere woorden voldoen abjecte lichamen niet aan de norm. Als gevolg daarvan worden ze buitengesloten uit de gemeenschap:

Als vrouw kun je nooit volledig aan het beeld van de ware vrouw voldoen, aangezien volgens Butler er niet zoiets bestaat als een oorspronkelijk vrouw zijn. In de herhaling van wat oorspronkelijk niet bestaat, maar geproduceerd wordt vanuit een overheersingsstrategie, ligt de ruimte voor verzet. Door de norm anders te herhalen, accenten te leggen, kan er iets geproduceerd worden wat mogelijk kan leiden tot een nieuwe vorm of acceptatie. Binnen de herhaling wordt ruimte gecreëerd voor verandering.⁶⁹

Transgenders voldoen niet aan de normen en worden vervolgens als abject beschouwd. Zij vormen een bedreiging voor alles wat normaal of ‘natuurlijk menselijk’ is en waarmee het subject zich identificeert.

Over het bevatten van mannelijke en vrouwelijke eigenschappen tegelijkertijd heeft de queer theoretica, Gloria Anzaldúa, de volgende mening bekend gemaakt:

There is something compelling about being both male and female, about having an entry into both worlds. Contrary to some psychiatric tenets, half and halves are not suffering from a confusion of sexual

⁶⁷ Halsema en Wilmink (2000): 15. Geciteerd door van der Hammen (2004)

⁶⁸ van der Hammen (2004)

⁶⁹ van der Hammen (2004)

identity, or even from a confusion of gender. What we are suffering from is an absolute despot duality that says we are able to be only one or the other.⁷⁰

Als we hiermee rekening houden, is het veel makkelijker om Butlers concept van ‘gender performativity’ en het verband tot het tomboysme op Februari’s roman toe te passen. In deze zin, zal ik me concentreren op de manier waarop de personages opgebouwd zijn, namelijk in hoeverre ze tegelijk mannelijke en vrouwelijke kenmerken aanduiden. Om verder na te gaan of de personages een beeld van flexibiliteit en vloeibaarheid vertonen, zal ik zowel hun gedrag als hun gedachten en hun omgang met de wereld om hen heen analyseren. Om nog een beter inzicht in de problematiek te krijgen, neemt het volgende hoofdstuk de constructie van de identiteit onder de loep, nu vanuit een psychologisch perspectief.

⁷⁰ <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-trans/#FemMas> Op 26 Juli 2013

3. De constructie van de identiteit. Psychologische opmerkingen

Het begrip ‘identiteit’ wordt op verschillende manieren waargenomen door de psychoanalytische auteurs. De enige overeenkomst die bij allen terug te vinden is, is de veelzijdigheid van het concept. Geen van de auteurs die aan bod zal komen ziet ‘identiteit’ als het product van een homogene eenheid. In plaats daarvan verschijnen er meerdere factoren die het groundbegrip uitbreiden en verruimen.

‘Identiteit’ betekent meer dan ‘eenvoudige omstandigheden’ en dit zal aangetoond worden aan de hand van de visies van Sigmund Freud en Carl Jung. Deze zullen verder vergeleken worden met Erik Eriksons model van de persoonlijkheid. Terwijl de eerste twee psychoanalytici de nadruk op de persoonlijke kant legden, sprak Erikson over een verband tussen sociale en persoonlijke identiteit, over de zogenoemde ‘I-identiteit’ als integratie van verschillende identificaties (sociale en persoonlijke) en, impliciet, over de identiteitsverwarring:

Erikson störte die undifferenzierte Verwendung seines Begriffs. Stets war er bemüht, Identität unter verschiedensten Aspekten als einen hochkomplizierten psychosozialen Prozeß zu beschreiben.⁷¹

Dit perspectief, identiteit als psychologisch proces, vormt een goed uitgangspunt voor mijn studie. In verband met de sociale component van de identiteit, zal ik ook naar Michel Foucaults opvatting over de invloed van de maatschappij op de discursieve praktijken: de maatschappij als diegene die discoursen produceert, bewaart en (re)produceert⁷² verwijzen. Verder zal ik Stuart Hall introduceren, die Foucaults visie verder heeft ontwikkeld. Hij zag identiteit als een product van het discours, maar ook als een product van de differentiatie, die steeds in verandering en beweging is.⁷³

⁷¹ Conzen (1996): 30

⁷² Young (1981): 52

⁷³ Hall, du Gay (1996): 2

3.1. De persoonlijke constructie van de identiteit

Het begrip ‘identiteit’ is nauw verbonden met de psychologie. Sigmund Freud (1856-1939) besteedde veel aandacht aan het onderbewuste van de mens. Volgens hem heeft elk mens onbewuste wensen en gevoelens die het psychisch mechanisme beïnvloeden:

Het psychisch proces dat als enige door het eerste systeem (het Onbewuste) wordt getolereerd, zal ik nu primair proces noemen; hetgeen door de afremming door het tweede systeem (het bewustzijn) ontstaat, secundair proces.⁷⁴

In 1920 ontwikkelde Freud de theorie over de relaties tussen het *Es*, het *Ich* en het *Über Ich*. Het *Es* is vooral gefocust op het vervullen van primaire driften, zoals slapen en eten. Het *Ich* speelt de rol van een bemiddelaar tussen het *Es* en het *Über ich*. Het *Über ich* weerspiegelt het ideaalbeeld van de mens (normen en waarden).⁷⁵ Met andere woorden, constitueert het *Ich* zich als het realiteitsprincipe, die de bevrediging systematisch uitstelt en de spanning vasthoudt. Het *Es* werkt door fantasieën en dagdromen, terwijl het *Über Ich* dat is wat we het geweten noemen.

Net als Sigmund Freud ziet Carl Gustav Jung identiteit als het resultaat van meerdere factoren. In zijn werk *Psychologie und Religion* wijst hij erop dat het moeilijk is om het beeld dat iemand van zichzelf heeft, in overeenstemming te brengen met het beeld dat de anderen over die persoon hebben:

Tatsächlich wäre es eine schwierige Aufgabe, das Bild, das ich von mir selber habe, mit dem, das andere Leute sich von mir machen, in Übereinstimmung zu bringen. Wer hat recht? Und wer ist das wirkliche Individuum?⁷⁶

Het zoeken naar deze moeilijk lokaliserende hoekstenen van de eigen persoonlijkheid, betekent voor Jung de terugkeer naar de vraag naar de identiteit van de mens:

⁷⁴ Freud (1900): 691 Op: <http://www.henkoosterling.nl/Hegelprop/prop6.html>

⁷⁵ List (2009): 26

⁷⁶ Jung (1995): 140

Wenn man [...] die Tatsache in Betracht zieht, daß der Mensch auch noch das ist, was weder er selbst noch andere Leute von ihm wissen – ein zunächst unbekanntes Etwas, dessen Existenz jedoch bewiesen werden kann –, so wird das Problem der Identität noch viel schwieriger. Tatsächlich ist es unmöglich, die Ausdehnung und den definitiven Charakter psychischer Existenz zu bestimmen.⁷⁷

Jung gebruikt hier het begrip identiteit om aan te tonen dat het subjectieve ik-gevoel van de mensen nooit een definitieve toestand kan hebben en nooit een vastgelegde definitie kan krijgen. Bovendien legt Jung de nadruk op het feit dat het vinden van dezelfde eigenschappen in een andere persoon niets meer is dan de projectie van onze eigen eigenschappen op die persoon:

[...] das naive Vorurteil, daß die Psychologie des einen gleich sei der des andern, dass überall dieselben Motive gälten, daß, was mir angenehm ist, selbstverständlich für den anderen auch ein Vergnügen sei, daß, was für mich unmoralisch ist, für den anderen auch unmoralisch sein müsse [...].⁷⁸

De flexibiliteit van de identiteit blijkt ook uit Jungs *Psychologische Typen*. Daarin maakt hij duidelijk dat de psychologische identiteit ontstaat

durch eine Projektion unbewußter Inhalte in ein Objekt, wobei diese erst als Qualitäten, scheinbar dem Objekt zugehörig, dem Bewußtsein zugänglich werden. Jedes irgendwie interessante Objekt provoziert einen mehr oder weniger großen Betrag an Projektionen.⁷⁹

Het menselijke vermogen om tussen zichzelf en andere dingen een grens te trekken, om zichzelf afhankelijk van de buitenwereld te beschouwen is voor Jung geen vanzelfsprekendheid, dit is verkregen of aangeleerd. Tegelijkertijd erkent hij de invloed van de projecties op ons bewustzijn. In staat zijn om zich van de anderen te onderscheiden en tegelijkertijd het subjectieve ik-gevoel te bewaren is heel belangrijk voor Jung: “Bewußtsein ist, soweit unsere Auffassung reicht, immer Ichbewußtsein. Um meiner selbst bewußt zu sein, muß ich mich vom

⁷⁷ Jung (1995): 138

⁷⁸ Jung (1995): 822

⁷⁹ Jung (1995): 122

anderen onderscheiden können“.⁸⁰ Anthony Stevens merkt in zijn werk *Jung* op, dat het ik zich door tijdelijke continuïteit en proefondervindelijke constantheid wordt gekenmerkt:

Das Ich ist das Zentrum des Bewußtseins, es ist das, worauf wir uns beziehen, wenn wir Ausdröcke wie „ich“ oder „mich“ gebrauchen. Es ist für unser Empfinden einer kontinuierlichen Identität verantwortlich, so daß „ich“ mit achtzig Jahren noch dieselbe Person meint wie mit acht Jahren.⁸¹

Voor Jung is het 'ik' de uitdrukking “Einheit und Ganzheit der Gesamtpersönlichkeit”.⁸² Volgens hem belichaamt het 'ik' de psychische instanties die de zelfsschepping produceren. Een ander interessant aspect dat Jung ter discussie stelt verwijst naar het moment waarop verschillende deelgebieden van de psyche in contact met elkaar worden gebracht, naar het moment wanneer tegenstellingen zich verenigen. Voor Jung betekent dit het streven naar het persoonlijke geheel ('persönlicher Ganzheit'), één van de meest belangrijke en complexe psychische processen. Toch representeert deze aspiratie geen kunstmatig verloop, deze ontwikkelt zich natuurlijk en is in overeenstemming met de essentie, het karakter van de mens: “eigentlich dem natürlichen Ablauf eines Lebens, in welchem das Individuum zu dem wird, was es immer schon war”.⁸³ Dit betekent dat de identiteit niet consistent is, aan de ene kant, maar ook dat ze een circulair verloop kent, aan de andere kant: we worden wat we altijd waren.

Het feit dat de menselijke identiteit niet consistent is, dat identiteit een voortdurend wisselende assemblage van beelden en opvattingen van het ik is, werd ook door de Franse psychoanalyticus, Jacques Lacan onderschreven. Volgens Lacans notie van het spiegelstadium, herkent een kind zijn eigen spiegelbeeld voordat het 18 maanden oud is. Dit plotselinge besef zorgt er volgens Lacan voor dat het kind niet alleen zijn eigen identiteit, maar ook het bestaan van anderen ontdekt. Het leert het verschil tussen subject en object.⁸⁴ Het spiegelstadium illustreert de manier waarop mensen zichzelf herkennen. Tegelijkertijd suggereert het spiegelstadium dat onze identiteit gestructureerd wordt door ons begrip van het beeld (of de

⁸⁰ Jung (1995): 326

⁸¹ Stevens (199): 65

⁸² Jung (1995): 891

⁸³ Jung (1995): 84

⁸⁴ Lacan (1973): 61-70

reflectie) van andere mensen, net als de realisatie dat er verschil bestaat tussen onszelf en anderen.

In 1950 verscheen Eriksons publicatie *Childhood and society* waarin hij voor het eerst over de stadia in de menselijke ontwikkeling schreef. Erikson stelde acht mogelijke stadia die in het leven kunnen verschijnen ter discussie. Hij behoorde tot de groep postfreudianen die de *ego-psychologen* worden genoemd. Zij hielden zich bezig met het bestuderen van de voortdurende integratie van allerlei tegenstellingen zowel binnen de persoon zelf als in diens interactie met de die zich kunnen voordoen.⁸⁵ Geestelijke harmonie kan worden bereikt door een ‘overbrugging van de tegenstellingen’ en het gebrek aan deze integratie leidt volgens tot psychische problemen. Zijn onderzoek suggereert dat elk individu in staat moet zijn om beide uitersten met elkaar te verenigen en ze in overeenstemming met elkaar te brengen. Een geestelijke balans betekent een vruchtbare samenwerking van de tegenpolen, en niet hun afkeuring door het individu. Alleen door het begrijpen en het accepteren van de twee extremen vindt een optimaal ontwikkelingsproces plaats. Zo moeten zowel ‘vertrouwen’ en ‘wantrouwen’ worden begrepen en geaccepteerd opdat zij plaats maken voor de realistische ‘hoop’. Op dezelfde wijze moeten zowel de ‘ik-integriteit’ en als de ‘wanhoop’ worden begrepen zodat ‘wijsheid’ tevoorschijn kan komen. Erikson spreekt over acht mogelijke stadia die in het leven kunnen verschijnen.⁸⁶ Deze strijd is dus geen of-of strijd. Het gaat hier juist om dat je leert omgaan met beide kanten van de medaille.

Aan de hand van de theorieën van Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Jacques Lacan en Erik Erikson werd erop gewezen dat ‘identiteit’ geen homogene eenheid is. Er is altijd sprake van meerdere factoren die dit groundbegrip uitbreiden en verruimen. Er werd duidelijk aangetoond dat zowel Jung als Erikson van mening waren dat de geestelijke harmonie bereikt kan worden op het moment dat tegenstellingen met elkaar in verband worden gebracht. Voor Jung betekent dit het streven naar het persoonlijke geheel, voor Erikson duidt dit aan dat in de strijd tussen twee wezenskenmerken een balans gevonden moet worden. Daarom zijn hun opvattingen van belang voor mijn studie en voor de beweging die tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid plaatsvindt.

⁸⁵ Erikson (1973): 119

⁸⁶ Erikson (1973): 119

3.2. De sociale constructie van de identiteit

Vanuit de psychologie representeert de identiteit een *conditio sine qua non* van de menselijke psyche. Zich tot de anderen verhouden is een behoefte die ruimte voor dialoog creëert. Dit betekent net zo goed een beter zelfkennis van jezelf en van de mensen om je heen. Daarom kan de persoonlijke identiteit niet los van de sociale identiteit gezien worden. Jij kan binnen een groep je onderscheiden, maar tegelijkertijd heb je de behoefte om tot een bepaalde groep te behoren.

Over de sterke binding tussen het collectieve bewustzijn en de persoonlijke identiteit heeft zowel Carl Jung als Erik Erikson geschreven. De analyse van de sociale identiteit vereist echter een sociologisch standpunt. In het essay *Introduction: Who needs "Identity"?* (1996) legt Stuart Hall de nadruk op de communicatieve-theoretische-cultuurtheoretische betekenis van het begrip.

Hall toont identiteit als het product van het discours en van de differentiatie. Identiteit is voor Hall een beeld dat niet opgevat kan worden in overeenstemming met de oorspronkelijke betekenis, met wat identiteit in het verleden betekende. Toch is deze oorspronkelijke betekenis van belang om de tegenwoordige inhoud daarvan te begrijpen:

In common sense language, identification is constructed on the back of a recognition of some common origin or shared characteristics with another person or group, or with an ideal, and with the natural closure of solidarity and allegiance established on this foundation. In contrast with the "naturalism" of this definition, the discursive approach sees identification as a construction, a process never completed – always "in process".⁸⁷

Deze identificatie kan voortdurend veranderen, veel of weinig, maar kent nooit een aflopend proces, net zoals identiteit zich in de loop van de tijd verandert. Identiteit is meer dan het hebben van een gemeenschappelijke geschiedenis. Identiteit stamt voornamelijk af van het

⁸⁷ Hall, du Gay (1996): 2

gebruik van de eigen historische, taalkundige en culturele middelen en heeft een kern, die niet altijd hetzelfde blijft:

[...] identities are never unified and, in late modern times, increasingly fragmented and fractured; never singular but multiply constructed across different, often intersecting and antagonistic, discourses, practices and positions. They are subject to a radical historicization, and are constantly in the process of change and transformation.⁸⁸

Het aspect dat Hall in het bovenstaande citaat naar voren brengt, verwijst naar de identiteit als een product van discours, de maatschappij is diegene die discourses produceert:

Though they seem to invoke an origin in a historical past with which they continue to correspond, actually identities are about questions of using the resources of history, language and culture in the process of becoming rather than being: not “who we are” or “where we came from”, so much as what we might become, how we have been represented and how that bears on how we might represent ourselves. Identities are therefore constituted within, not outside representation.⁸⁹

Omdat identiteiten vooral binnen en niet buiten discourses worden opgebouwd, is het vanzelfsprekend dat ze door specifieke historische en institutionele gebieden worden geproduceerd. Bovendien komen ze tevoorschijn binnen het spel van macht en controle. Identiteiten worden door verschil gecreëerd:

Throughout their careers, identities can function as points of identification and attachment only *because* of their capacities to exclude, to leave out, to render ‘outside’, abjected. Every identity has at its ‘margin’, an excess, something more. The unity, the internal homogeneity, which the term identity treats as foundational is not a natural, but a constructed form of closure, every identity naming as its necessary, even if silenced and unspoken other, that which it ‘lacks’.⁹⁰

⁸⁸ Hall, du Gay (1996): 4

⁸⁹ Hall, du Gay (1996): 4

⁹⁰ Hall, du Gay (1996): 5

In het kader van dit onderdeel is ook van belang op te merken dat Hall “identiteit” ziet als de ontmoetingsplaats van de discoursen: “Identities are thus points of temporary attachment to the subject positions which discursive practices construct for us.”⁹¹

Over discoursen en over de manier waarop die gecontroleerd worden door instellingen, heeft Michel Foucault een ander perspectief geformuleerd. In dit verband zal ik verwijzen naar zijn inaugurele lezing gehouden in 1970 aan Collège de France onder de naam: *The Order of Discourse*. Zijn hypothese luidde als volgt: in elke samenleving wordt de productie van discours gecontroleerd, geselecteerd en georganiseerd volgens bepaalde procedures,

whose role is to ward off its powers and dangers, to gain mastery over its chance events, to evade its ponderous, formidable materiality.⁹²

De controle van de discoursen word gerealiseerd volgens Foucault door middel van verbod: het is algemeen bekend dat we niet vrij zijn om te zeggen wat we willen, wanneer we willen en waar we willen. Er bestaan volgens hem drie soorten verboden: de dekking van de objecten, het ritueel en zijn omringende omstandigheden en het bevoorrechte of exclusieve recht om alleen over een bepaald onderwerp te spreken. Deze verboden zijn met elkaar verbonden, ze versterken en vullen elkaar aan en ze vormen een complex web. De gebieden die daardoor het meest beïnvloed zijn, zijn volgens hem politiek en seksualiteit. Deze verboden wijzen op machtsverhoudingen.

It does not matter that discourse appears to be of little account, because the prohibitions that surround it very soon reveal its link with desire and with power. There is nothing surprising about that, since, as psychoanalysis has shown, discourse is not simply that which manifests or (hides) desire – it is also the object of desire; and since, as history constantly teaches us, discourse is not simply that which translates struggles or systems of domination, but is the thing for which and by which there is struggle, discourse is the power which is to be seized.⁹³

⁹¹ Hall, du Gay (1996): 6

⁹² Young (1981): 52

⁹³ Young (1981): 52-53

De bijdrage van Foucault over de controle van de discoursen is van belang voor mijn studie omdat deze controle ook op het gebied van de waarneming van gender macht uitoefent. Onze maatschappij denkt in binaire opposities. Anne Fausto-Sterling, hoogleraar Biologie en Gender studies aan de Brown University, Verenigde Staten, is van mening dat:

(...) labeling someone a man or a woman is a social decision. We may use scientific knowledge to help us make the decision, but only our beliefs about gender – not science – can define our sex. Furthermore, our beliefs about gender affect what kind of knowledge scientists produce about sex in first place.⁹⁴

Het bovenstaande citaat legt de nadruk op onze persoonlijke opvatting ten opzichte van gender. Er is dus sprake van een verschuiving: de mens en dan de wetenschap. Het wetenschappelijke oordeel is niet langer allesbepalend.

Het belangrijkste aspect dat binnen dit hoofdstuk werd aangetoond is het feit dat de menselijke identiteit niet consistent is en dat ze een voortdurend wisselende assemblage van beelden en opvattingen van het zelf is. Een psychologische benadering ten opzichte van de constructie van de identiteit in de literatuur zou de lezer de kans geven de verschillende kanten van de identiteit te ervaren. Dit betekent geen strikte verdeling in ‘mannelijk’ en ‘vrouwelijk’, maar wel vloeibaarheid en flexibiliteit. Een psychologische benadering ontzet mannelijkheid en vrouwelijkheid uit hun hegemoniale macht en maakt plaats voor een ander soort ervaring: de kennis making met de ruimte daartussen, met de heen-en-terug beweging die in het kader van deze studie wordt behandeld.

Het volgende hoofdstuk benadert de constructie van de identiteit vanuit literair standpunt. Daarvoor zullen de meningen van literaire critici en deskundigen Vera Nünning en Nadyne Stritzke, Britta Hermann, Doris Schafer Scherrer, Genia Schultz en Patricia Sawin onder de loep genomen worden.

⁹⁴ Fausto-Sterling (2000): 3

4. De constructie van de identiteit. Literaire opmerkingen.

De dichotomie mannelijk versus vrouwelijk begint al bij het verschil tussen het 'hoe' en het 'wat': mannelijke teksten zouden zich met het 'hoe' bezig houden, terwijl vrouwelijke teksten zich met het 'wat' zouden bezig houden.

In het artikel, *Von der feministischen Narratologie zur gender-orientierten Erzähltextanalyse* (2004), pleiten de anglisten Vera Nünning en Nadyne Stritzke voor een alliantie tussen narratologie (verteltheorie) en Gender studies. Ze proberen antwoorden op de volgende vragen te vinden: Op welke manier is het mogelijk om de bestaande kloof tussen feministische literatuurwetenschap en narratologie te overbruggen? Hoe kunnen vruchtbare vormen vanuit het standpunt van Gender studies worden ontwikkeld?

Daarnaast vragen ze zich af waarom de narratologie aan de categorie 'gender' weinig aandacht besteedde, gezien de feministische analyses meestal weigeren hun interpretaties en thesen op de narratologische categorieën (tijd, structuur, vertelinstantie, frequentie, enz.) op te bouwen. De auteurs stellen verschillende mogelijkheden voor, om Narratologie en Gender studies in een vruchtbare dialoog te brengen. Ze zijn van mening dat beiden de aanpak van de theoretische en methodologische premissen moeten veranderen. Dat betekent dat zowel de feministische literatuurwetenschap als de gender studies meer aandacht aan de literaire procedures zouden moeten besteden dan ze tot nu toe hebben gedaan. Daarnaast, moet er bij de ontwikkeling van een theoretisch model rekening worden gehouden met het geslacht, maar tegelijkertijd mag de relatie tussen werkelijkheid en literatuur niet genegeerd worden:

Theoretischer Ausgangspunkt einer feministischen und *gender*-orientierten Erzählforschung ist die Einsicht, dass narrative Formen keine überzeitlichen Idealtypen darstellen, sondern historisch bedingt sind und sich aus bestimmten sozialen und weltanschaulichen Voraussetzungen ergeben. (...) Ähnlich wie der *New Historicism* stellt eine Erzähltextanalyse aus der Sicht der *Gender Studies* die Frage ins Zentrum, wie soziale, ökonomische und politische Probleme einer Epoche in Form von Themenselektionen und spezifisch narrativen Erzählverfahren literarisch verarbeitet wurden. Im Gegensatz zur schon vom Ansatz her ahistorischen, geschlechtsindifferenten und rein textzentrierten 'klassischen'

Narratologie geht die *gender-orientierte* Erzählforschung davon aus, dass die erzählerische Vermittlung ein historisch relevanter Indikator weiblicher (und männlicher) Wirklichkeitserfahrung ist, dass die Kategorie des Geschlechts bei der Modellbildung zu berücksichtigen ist und dass der Wirklichkeitsbezug von Literatur nicht ausgeblendet werden darf.⁹⁵

Susan Lansers mening komt overeen met Nünning's opvatting. In haar artikel *Towards a feminist narratology* (1986), stelt ze de volgende aspecten voor:

A narratology for feminist criticism [...] would be willing to look afresh at the question of gender and to re-form its theories on the basis of women's texts [...]. In both its concepts and its terminology, it would reflect the mimetic as well as the semiotic experience that is the reading of literature, and it would study narrative in relation to a referential context that is simultaneously linguistic, literary, historical, biographical, social and political.⁹⁶

Het belangrijkste punt dat in beide citaten terug te vinden is, is het feit dat inhoud en vorm, ethiek en esthetiek met elkaar zijn verbonden. Maatschappelijke en sociaal-politieke of ethische vragen komen niet alleen in de inhoud en thema's voor, maar ook in de manier waarop ze literair gerepresenteerd worden. Wie spreekt en wie representeert wie? Wie fungeert als sprekend subject en wie als niet-sprekend object? In dit opzicht maakt Nünning een onderscheid tussen 'erzähltem Geschlecht' (mannelijke en vrouwelijke figuren) en 'erzählendem Geschlecht' (mannelijke en vrouwelijke vertelinstanties) door te verwijzen naar het verschil tussen *story* ('histoire') en *discourse* ('discours'). Bij het 'story-niveau' staat de chronologie van de gebeurtenissen centraal (wie doet wat, waar en wanneer?), bij het 'discourse-niveau' staat de vraag 'hoe?' centraal. In dit kader stelt Nünning de *cross-gendered narratives* ter discussie:

Besonders relevant ist die Frage nach dem Geschlecht von heterodiegetischen Erzählinstanzen im Falle von *cross-gendered narratives*, also von Erzählungen, bei denen das Geschlecht des Autors bzw. der Autorin nicht mit dem der Erzählinstanz übereinstimmt. Der Erkenntnisgewinn, der aus der Verbindung erzähltheoretischer und feministischer Ansätze resultiert, besteht im Falle des Konzepts von *cross-gendered narrative* darin, dass erstens

⁹⁵ Nünning (2004) : 10

⁹⁶ Op: http://www.english.uga.edu/~eberle/homepage%20materials/lanser_femnarratology.pdf

der Nachweis erbracht wird, dass die Frage des Geschlechts von heterodiegetischen Erzählinstanzen weder unbeantwoordbar noch irrelevant is. Zweitens ermöglicht es diese Kategorie, Korrelationen zwischen den ermittelten Erzählverfahren und den jeweiligen kulturgeschichtlichen Bedingungsfactoren zu erstellen. Eine feministisch orientierte Erzählforschung verdeutlicht, dass Formen und Funktionen von *cross-gendered narrative* nur dan in den Blick rücken, wenn die Frage des Geschlechts von Erzählinstanzen als relevante Untersuchungskategorie eingeführt wird. Eine Analyse solcher Formen und Funktionen von *cross-gendered narrative* bietet somit die Möglichkeit, diachrone Veränderungen in der Verwendung heterodiegetischer Erzählinstanzen präzise und intersubjectief nachprüfbar herauszuarbeiten. Insgesamt erweist sich die Frage des Geschlechts von Erzählinstanzen daher als eine sinnvolle Ausdifferenzierung und Ergänzung des Kommunikationsmodells narrativer Texte.⁹⁷

Belangrijk voor mijn onderzoek is ook Elaine Showalters essay *Feminist Criticism in the Wilderness* uit 1981. Ze introduceert het concept van double-voiced discourse. Aan de hand van Virginia Woolfs roman, *To the Lighthouse* legt ze de “double-voiced discourse” uit: het bevat zowel dominante als onderdanige elementen: “a double-voiced discourse that always embodies the social, literary, and cultural heritages of both the muted and the dominant”.⁹⁸ Ze geeft het voorbeeld van Mrs. Ramsay, van *To the lighthouse*, die van plan is om haar vrienden, William en Lily met elkaar in contact te brengen: “They have so many things in common ... She must arrange for them to take a long walk together. Foolishly, she had set them opposite to each other. That could be remedied tomorrow.”⁹⁹ Ze is van mening dat de dominante en de onderdanige focus op vrouwen samen met de dominante en de onderdanige focus op hun gedragingen, verbeeldingen zijn van het “double-voiced discours”.¹⁰⁰

Een ander belangrijk aspect dat in het oog moet worden gehouden is door Genia Schultz gesignaleerd. In het essay *Anmerkungen zum Verschwinden des Autors und zum Erscheinen der Autorin* uit 1991 stelt de volgende vragen: is een schrijfster anders dan een schrijver? Bestaat er een verschil tussen een schrijfster en een schrijver wat het vertelprocedé betreft?

⁹⁷ Nünning 2004: 16

⁹⁸ Showalter (1981). Op: http://l-adam-mekler.com/showalter_fem_crit_wilderness.pdf

⁹⁹ Woolf 1970: 157. Geciteerd door Showalter Op: http://l-amekler.com/showalter_fem_crit_wilderness.pdf

¹⁰⁰ Ibid.

Haar benadering laat heel duidelijk zien dat er eigenlijk geen verschil is en dat de nadruk op de tekst moet worden gelegd. Een effect van de reflectie op het geslachtsverschil is dat het naar de pluraliteit van het bestaan verwijst, manieren die niet tot elkaar herleidbaar zijn. In plaats van het doel om vrouwelijke culturele bijdragen vast te stellen en die te catalogiseren, zou het denkproces gestimuleerd kunnen worden door de volgende vragen te stellen: hoe spreek ik, in welk discours beweeg ik mij, welke grenzen kan ik overschrijden, waar kan ik in de onzekerheid gaan? In gelijke mate vestigt ze de aandacht op het feit dat het niet mogelijk is om over een mannelijke of vrouwelijke auteur te schrijven, zonder te weten hoe het is in zijn of haar om in zijn of haar schoenen te staan:

Wir können nicht *über* Autoren/Autorinnen schreiben, ohne auch *in* ihnen zu schreiben, in ihrer Sprache umzugehen – als Räuber, Vampire, Diener, Verwalter oder Herrscher (und damit wiederum Autoren imitierend, die genauso mit ihren Vorläufern umgehen).¹⁰¹

Doris Schafer Scherrers essay, *Schreiben Frauen anders? Klischees auf dem Prüfstand* (1998) is op een vergelijkbare manier opgebouwd. Het houdt zich met de volgende onderzoeksvraag bezig: schrijven vrouwelijke auteurs anders dan de mannelijke auteurs? Vanaf het begin geeft ze eigenlijk een duidelijk antwoord daarop: een vrouw schrijft niet anders dan een man, omdat ze een vrouw is. Toch zijn er volgens haar een paar verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke auteurs: ik vertellers komen meer bij schrijfsters voor; vrouwen besteden geen grote aandacht aan het uiterlijk of aan de karaktertrekken van de personages; mannen geven vaak een nauwkeuriger beeld van de personages (zowel fysiek als geestelijk); vrouwelijke auteurs voegen aan hun teksten vaak een motto toe, dat op een mannelijk voorbeeld terug kan grijpen; vaker dan bij mannelijke auteurs confronteren de schrijfsters hun lezers al vanaf het begin van de tekst met de problemen, respectievelijk de gedachten van de personages:

Ein untrüglisches Zeichen dafür, dass die vielfach anzutreffende Ökonomie der Frauentexte im Bereich der Paratexte den Autorinnen nicht einfach von aussen aufoktroziert wurde, ist die Tatsache, dass ein analoges Phänomen in den untersuchten Romanausschnitten ebenfalls nachzuweisen ist, wenn auch hier in anderer Form. Im Gegensatz zu den Autoren neigen die Autorinnen weniger dazu, den

¹⁰¹ Schultz (1991): 57-58

Beginn der eigentlichen Handlung lange mittels theoretischer Abhandlungen, Beschreibungen oder sonstiger Kunstgriffe hinauszuzögern. Direkter als die Autoren steuern sie auf das Ziel los, und das ist in ihrem Fall in erster Linie die Figur. Öfter als in den Männertexten wird man hier bereits zu Beginn der Romane mit den Problemen bzw. den Gedanken der Figuren konfrontiert. Und so wie die Figuren schneller ins Zentrum rücken, so beginnt auch die Handlung oft unvermittelt.¹⁰²

Hoewel Schafer stelt dat vrouwen niet anders schrijven dan mannen, enkel en alleen omdat ze vrouwen zijn, toont ze toch dat vrouwen anders schrijven dan mannen. Zij geeft echter geen duidelijke verklaring waarom dit zo is. In haar artikel wordt dit niet verder toegelicht.

Britta Hermann, docent aan de Westfälische Wilhelms-Universität Münster, gaat op zoek naar de mannelijke kenmerken van het schrijven. In haar essay, *Als Mann schreiben. Geschlecht und Stil in literarische Debatten um 1800, 1900 und 2000*, wordt het perspectief op gender in een andere richting uitgebreid. Ze gaat terug naar 18de eeuw toen gender, het aspect was dat de eigen en andere esthetische posities waardeerde. De debatten werden voornamelijk door mannen gevoerd en daarom is het volgens haar niet verwonderlijk dat de ‘mannelijkheid’ als norm bepaald werd en nog steeds wordt. Dat is de reden waarom de schrijfsters en hun teksten niet gevalideerd werden. Volgens haar is het tegendeel van ‘mannelijk’ niet ‘vrouwelijk’, maar ‘onmannelijk’. Een literair werk kan als potent (krachtig, innovatief) worden gezien, maar ook als impotent (zwak, banaal). Mannen kunnen op hun beurt ook buitengesloten worden omdat hun teksten als ‘onmannelijk’ kunnen worden beschouwd.

De meest belangrijke conclusies die Hermann trekt zijn de volgende: als er zinnen en stijlen bestaan die als mannelijk worden beschouwd, bestaan deze blijkbaar onafhankelijk van het geslacht van de schrijver. Dat betekent dat boeken geschreven door mannen als ‘onmannelijk’ kunnen gelden en, andersom, kunnen boeken geschreven door vrouwen wel mannelijk zijn. Om haar standpunt te toe te lichten, doet ze een beroep op Virginia Woolfs werk, *A Room of One's Own* uit 1928. Het belangrijkste dat Virginia Woolf signaleert, is ‘de androgyne geest’, een creatieve geest die constant tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid afwisselt. De Amerikaanse academica Carolyn Heilbrun hebben heeft deze theorie beschouwd als een evenwicht, een unie tussen tegenovergestelde concepten ("the evanescent masculine and the

¹⁰² Schafer (1998): 302-303

eternal feminine"). Andere deskundigen beschreven het als een "escape from the body" (Elaine Showalter), "a sexist myth in disguise", dat eigenlijk de fallische traditie op prijs stelt. Elizabeth Wright (University of St. Andrews) stelt: "Androgyny, for Virginia Woolf, was a theory that aimed to offer men and women the chance to write without consciousness of their sex – the result of which would ideally result in uninhibited creativity."¹⁰³ Dit feit wordt ook in het volgende citaat geïllustreerd:

But the sight of the two people getting into the taxi and the satisfaction it gave me made me also ask whether there are two sexes in the mind corresponding to the two sexes in the body, and whether they also require to be united in order to get complete satisfaction and happiness? And I went on amateurishly to sketch a plan of the soul so that in each of us two powers preside, one male, one female; and in the man's brain the man predominates over the woman, and in the woman's brain the woman predominates over the man. The normal and comfortable state of being is that when the two live in harmony together, spiritually co-operating. If one is a man, still the woman part of his brain must have effect; and a woman also must have intercourse with the man in her. Coleridge perhaps meant this when he said that a great mind is androgynous. It is when this fusion takes place that the mind is fully fertilized and uses all its faculties. Perhaps a mind that is purely masculine cannot create, any more than a mind that is purely feminine, I thought. (...) It is fatal to be a man or woman pure and simple; one must be woman-manly or man-womanly.¹⁰⁴

Voor mijn benadering is van belang om de symbolische waarde van het concept te herkennen.

Patricia Sawin, hoogleraar aan de Universiteit van California, merkt het volgende op: "any individual's identity is multiple and constantly re-created as the speaker adopts subject positions in cultural discourses."¹⁰⁵ Deze opmerking bewijst (nog een keer) dat de identiteit vanuit literair standpunt voortdurend gecreëerd wordt, dat de identiteiten simultaan kunnen worden gekozen en dat ze ergens tussen de persoonlijke en de culturele betekenis ontstaan:

¹⁰³ Wright (2011). Op: <http://www.dur.ac.uk/postgraduate.english/ElizabethWrightArticleIssue14.pdf>

¹⁰⁴ Woolf (1929): 145-146

¹⁰⁵ Sawin (1999): 241

each teller develops narrative forms and narrating strategies that work with available symbolic and linguistic resources, within and against [...] social structures and discourses [...] to create a personally satisfying and socially acceptable self-presentation.¹⁰⁶

Dit betekent dat op het moment dat de identiteit uitgedrukt is, er geen bewijs bestaat voor een coherent zelf; het zelf maakt altijd deel uit van een discours. Net zoals sekse en gender de categorieën van het zelf zijn, wordt ook het ik door middel van het discours geproduceerd. Aangezien het discours en de discursieve omstandigheden zich veranderen, kan zowel de identiteit als het discours zich veranderen. Dit betekent dat mannelijke en vrouwelijke stereotypen aan de hand van het discours geproduceerd worden. De opvatting dat er ‘vrouwelijke’ teksten bestaan wordt beïnvloed door een geconstrueerde notie van gender identiteit dus, “there are no formal or contextual resources that belong exclusively to women conceived as a class”.¹⁰⁷ ‘Vrouwelijk schrijven’ wordt sociaal ge(re)produceerd:

in telling stories about themselves, women respond to and negotiate with a lived world of social and linguistic structures relating to gender.¹⁰⁸

Zoals eerder vermeld:

identity results from the interaction between the individual’s perceived cultural expectations [...] and her own subjective experiences in relation to those expectations.¹⁰⁹

Volgens Sawin wordt het ‘zelf’ geconstrueerd door de tekst:

Even if [...] women are culturally trained to have these qualities [...], to claim that there are “women’s ways” of thinking or speaking [or writing] leads almost inevitably to biological determinism.¹¹⁰

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Sawin (1999): 242

¹⁰⁹ Liang (1999): 306. Geciteerd door Sawin (1999)

¹¹⁰ Sawin (1999): 244

Ondanks de algemene neiging om te categoriseren, is het wel degelijk mogelijk om een tekst te begrijpen zonder gebruik te maken van de traditionele categorieën, mannelijk en vrouwelijk:

Identity is not constant but emerges from the interactional flow through which shared meanings are negotiated between the speaker [or writer], whose intentions to self-presentation are culturally and individually determined, and the addressee whose expectations of possible and legitimate identities likewise combine personal and cultural beliefs.¹¹¹

Het bovenstaande fragment toont dat de identiteiten simultaan gekozen kunnen worden en dat ze door taal tot stand komen. Ondanks de algemene opvatting dat de twee begrippen, mannelijkheid en vrouwelijkheid, diametraal tegenover elkaar staan, betekent hun deconstructie eigenlijk de constructie van een beweging, van een andere ruimte waarin ze tegelijkertijd tot stand kunnen komen.

¹¹¹ Liang (1999): 305-306

5. Marjolijn Februari. *De literaire kring*

5.1. Marjolijn Februari – biografische gegevens

Marjolijn Februari, geboren als Marjolijn Drenth is één van de meest invloedrijke en moderne denkers uit Nederland. De schrijver en rechtsfilosoof studeerde kunstgeschiedenis, filosofie en rechten aan de Universiteit Utrecht. In 1989 kwam haar eerste roman uit, *De zonen van het uitzicht*, die bekroond werd met de Multatuliprijs. In 2008 won Februari de Frans Kellendonk-prijs:

Het weliswaar nog kleine oeuvre van Marjolijn Februari, twee romans, een proefschrift en talloze columns en essays, kenmerkt zich volgens de commissie door originaliteit, scherpzinnigheid en onafhankelijkheid van de geest. Zowel in haar werken van fictie als in haar essayistiek weet zij intellectuele bemoeienis met belangrijke en netelige kwesties te paren aan een bij uitstek literaire blik. Zij is zo in staat ethische en maatschappelijke dilemma's op een open en prikkelende manier aanschouwelijk te maken, zonder daarbij ooit in verontwaardiging of drammerigheid te vervallen.¹¹²

Het literair- filosofische proefschrift *Een pruik van paardenhaar & Over het lezen van een boek* uit 2000, over de verhouding tussen economie en ethiek werd genomineerd voor de Gouden Uil.¹¹³ Sinds 2010 schrijft de auteur columns voor NRC Handelsblad. Naast het pseudoniem Marjolijn Februari, publiceerde de schrijver onder de namen M. Februari, M. Drenth von Februar of Maxim Februari. De naam die vandaag wordt gebruikt is Maximiliaan Drenth (Max Drenth):

¹¹² Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 2007-2008

Op: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa004200801_01/_jaa004200801_01_0021.php

¹¹³ <http://www.maximfebruari.nl/>

Het is waar, Marjolijn Februari was een aardige vrouw, we zullen haar toewijding aan het land en de cultuur missen. Maar nu de onderneming verder gaat onder de naam Maxim Februari verwachten wij toch onze dienstverlening verder te optimaliseren en een nog hoogwaardiger kwaliteit te leveren dan nu al van ons was gewend. Graag maak ik nog van de gelegenheid gebruik een kleine prijsverhoging aan te kondigen. Een man mag immers wachten met hetzelfde werk minstens achttien procent meer te verdienen dan vrouwen?¹¹⁴

In de interviews en gesprekken die Februari door de tijd heen heeft gevoerd, bestaat er een aspect dat voortdurend aan bod komt: hoe het is om ‘anders’ te zijn, om je gevangen in je eigen lichaam te voelen:

Al heel jong wist ik dat ik een jongen was. Maar omdat ik uit een familie kom die moeilijk de oorlog is doorgekomen, wilde ik geen aandacht op mezelf vestigen. Ik stond mijzelf als twintiger toe lesbisch te worden – dat was een stap in de goede richting. Maar in de decennia erna bleef het knagen. Ik kwam steeds meer in de knel. Als ik deze stap niet had gezet, was ik er waarschijnlijk helemaal mee gestopt.

Bedoelt u gestopt met leven?

Ja. Zo serieus was het wel.¹¹⁵

De hoeveelheid reacties die daarop volgde was enorm. De schrijfster nam het volgende standpunt in: “Wat een jubelreactie! Programmamakers willen er een uitzending over maken. Wetenschappers zien nieuwe aanknopingspunten voor hun onderzoek. Slechts één persoon, een opdrachtgever, reageerde bezorgd: Hoe moet het nou met mijn vrouwenquotum?”¹¹⁶

Of:

Marjolijn is nu Max. Oké. Ik ben wel geschrokken van de journalistiek. Nogal wat journalisten zijn op zoek naar de sensatie achter mijn verhaal en gaan soms behoorlijk ver. Die sensatiezucht is niet typisch voor de huidige journalistiek. Voor mijn boek heb ik me

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ <http://www.nrc.nl/nieuws/2012/09/17/maxim-februari-over-zijn-coming-out-al-heel-jong-wist-ik-dat-ik-een-jongen-was>

¹¹⁶ Ibid.

in levensgeschiedenissen van historische transseksuelen verdiept en ook daar verliep alles prima tot er een journalist op de proppen kwam.¹¹⁷

Geïnterviewd in 2007 door Elsbeth Etty voor NRC Handelsblad, heeft Februari de volgende uitleg gegeven over het geestelijke hermafroditisme:

Ik las op uw website dat u pleit voor een combinatie mannelijke eigenschappen (koel, consequent, onverzettelijk) en vrouwelijke (warm, begripvol, voorzichtig). Waarom deze conventionele tweedeling?

Het zijn bestaande categorieën en als je over beide soorten eigenschappen beschikt, ben je als mens nooit tot het ene of het andere veroordeeld. Ik heb me vroeger beijverd voor geestelijk hermafroditisme. In mijn eerste roman, gepubliceerd onder de naam M. Februari, komt voortdurend de auteur aan bod die nu weer vrouwelijk, dan weer mannelijk is. Er kwamen zes voornamen in voor, drie mannelijke en drie vrouwelijke. Op verzoek van de hoofdredactie van de Volkskrant die blij was met een vrouwelijke columnist, heb ik de M. Vervangen door Marjolijn.¹¹⁸

Waarom voelt iemand zich gevangen in het eigen lichaam? Hersenonderzoeker Dick Swaab was diegene die ontdekte in de jaren negentig dat de bed nucleus van de stria terminalis (een hersengebiedje dat een rol speelt bij seksueel gedrag) bij mannen twee keer groter is en twee keer meer neuronen bevat dan bij vrouwen. Vrouwen die zich man voelden, bleken een 'mannelijk' gebiedje te hebben; en mannen die zich vrouw voelden, een 'vrouwelijk'¹¹⁹ (zie hoofdstuk 2).

Havelock Ellis (Engels schrijver en psycholoog) heeft geschreven: “each sex is latently hermaphrodite”. Freud was van mening dat “there are masculine and feminine elements in every human being”. Deze theorie werd verder door Carl Jung ontwikkeld door het introduceren van de twee concepten, *anima* (het vrouwelijk binnen het mannelijk) en *animus* (het mannelijk binnen

¹¹⁷ <http://powervrouwen.blog.nl/genderstudies/2013/02/13/schrijfster-marjolijn-februari-is-nu-gewoon-maxim>

¹¹⁸ <http://vorige.nrc.nl/krant/article1822537.ece>

¹¹⁹ <http://www.hersenbank.nl>

Voor meer inf. hierover, zie hoofdstuk 2

het vrouwelijk). Volgens Jung, betekent dit het gezonde evenwicht voor de menselijke psyche. De wetenschappelijke erkenning van het vermogen om geestelijk mannelijke en vrouwelijke kenmerken te hebben, betekende eigenlijk een stap verder.

De Bloomsbury groep, een Engelse literaire beweging uit het begin van de 20ste eeuw, deelde “the common belief that to be artistic one must have the unique combination of masculine and feminine elements found in hermaphrodites and homosexuals.”¹²⁰ Daarom representeert de taal de ideale uitdaging voor een dergelijke geest of met de woorden van Felman te zeggen: “masculine and feminine can be exchanged, or travestied, because words can be”¹²¹.

5.2. *De literaire kring*

De roman *De literaire kring* verscheen in 2007 en is de tweede roman van de schrijver Februari. Het literaire werk gaat over een leesgenootschap van notabelen uit een klein maar rijk dorp. De dochter van Randolph Pelikaan, een bekende jurist, ontmoet bij toeval haar oud klasgenoot Victor, die ondertussen journalist is geworden. Hij vertelt dat hun vroegere dorpsgenote Ruth Ackermann een autobiografische bestseller heeft geschreven. Op het moment dat Teresa in de leesclub dit boek probeert te introduceren en te bespreken, wordt ze met hindernissen geconfronteerd. In de loop van het boek ontdekt de lezer ook de reden daarvoor: de vader van Ruth Ackermann, ooit lid van de literaire kring, was betrokken bij een gifschandaal; hij exporteerde met glycerine vervuilde flesjes hoestdrank naar Haïti. Als gevolg daarvan kwamen meer dan zestig kinderen te overlijden. De verantwoordelijken van deze tragische gebeurtenis kochten hun schuld bij de staat. De leden van de literaire kring wisten van de vervuilde hoestdrank, maar deden niks. Uit angst dat de geschiedenis weer ter sprake zal komen, willen ze Ackermann en haar boek maar negeren.

Deze gebeurtenis waarnaar de roman verwijst representeert een echte gebeurtenis in de Nederlandse geschiedenis:

¹²⁰ Fasler (1979): 237

Op: http://www.ignaciodarnaude.com/textos_diversos/Bloomsbury%20Androgyny,Barbara%20Fasler.pdf

¹²¹ Shoshana Felman, “Rereading Femininity” in *Yale French Studies* 62, 1981, 19-44

De plot van *De literaire kring* draait om het zogeheten glycerineschandaal uit de jaren negentig: een Nederlands bedrijf had willens en wetens een vervuilde grondstof voor medicijnen naar Haïti geëxporteerd (met tientallen doden als gevolg), maar werd om redenen van justitiële efficiency alleen vervolgd wegens overtreding van de milieuwetgeving; de directie waste zijn handen in onschuld.¹²²

Februari heeft meermaals geschreven heeft over dit evenement. Als columniste had ze een duidelijke mening ten opzichte van wat er toen gebeurd is en heeft zij ook de Nederlandse overheid bekritiseerd. In haar roman komt duidelijk naar voren dat het schandaal gebruikt wordt als symbool; symbool voor het feit dat mensen geneigd zijn om de daden waarvoor ze verantwoordelijk zijn, weg te wuiven.

De roman *De literaire kring* stelt ook het engagement en de opvattingen vis-à-vis mannen- en vrouwenliteratuur ter discussie. Algemeen gezien worden mensen gedreven door een geestelijke obsessie om de werkelijkheid te categoriseren – meestal in duaal stelsel (in dit geval, ‘mannelijk’ en ‘vrouwelijk’). Ze zoeken voortduren naar indicatoren, aanwijzingen die tot een verdeling van gender leiden. Zoals in hoofdstuk 2 en 3 werd besproken, is het mogelijk om de sociale conventies uit te dagen: geen binair systeem meer. De cognitieve taalkunde, Queer studies en de psychologie representeren de voorwaarden, de instrumenten die de lezer nodig heeft om afstand van het categoriseren te nemen. Net zoals in een spiraal beweging, kunnen de twee polen, mannelijk en vrouwelijk, afstand van elkaar nemen en dus fungeren ze apart en toch uiteindelijk, werken ze samen, zodat deze beweging plaats kan vinden.

Het eerste hoofdstuk van mijn scriptie had als onderwerp de cognitieve taalkunde. De hoofdkenmerken van de discoursanalyse hebben laten zien dat:

(...) gender can be constructed by language (in text, in discourse) – that is, is not only linguistically reflected or represented – and accordingly that the language which constitutes a given stretch of data does just this.¹²³

Nauw verbonden met de discoursanalyse is de cognitieve poëtica en het effect dat de tekst op de lezer heeft. Een cognitieve benadering zou dus aansluiten bij die formules,

¹²² <http://nrcboeken.vorige.nrc.nl/recensie/de-wet-die-ben-je-zelf>

¹²³ Sunderland (2006): 169 Op: http://npu.edu.ua/le-book/book/djvu/A/iif_kgpm_0415311039.pdf

uitdrukkingen, waarvan de vertelinstantie gebruik maakt, die geen duidelijke gender verwijzingen bevatten. Maar tijdens het lezen van de roman *De literaire kring* komt het meer en meer duidelijk naar voren dat er gebruik wordt gemaakt van stereotypen. Op het niveau van de taalhandeling worden er stereotype voorstellingen teruggevonden. Dr. Jane Sunderland, hoogleraar *Gender, Language and Applied Linguistics* en Engelse onderzoekster aan de Universiteit van Lancaster, maakt hierop de volgende opmerking:

The most obvious linguistic ‘way in’ to the construction of gender [...] is when a speaker [narrator] uses a social category such as ‘woman’ as part of a claim, thereby (probably) drawing on and producing traces of the ‘Gender differences’ discourse, and perhaps additional gendered discourses (e.g. ‘Women as emotional/Men as rational’).¹²⁴

Februari’s verteller maakt gebruik van deze categorisatie-processen. Februari maakt echter ook gebruik van de volgende techniek, die verder toegelicht zal worden:

A second linguistic ‘way in’ or ‘warrant’ is to see construction of gender in a speaker or writer’s reference to a male or female individual, or group of individuals, in a way that draws on a recognizable gendered discourse.¹²⁵

Uit cognitief standpunt, werkt Februari met tegenovergestelde ‘gender frames’ die voor zowel mannelijkheid als vrouwelijkheid gelden. Ook de gesprekken die personages met elkaar voeren, zijn op dezelfde leest geschoeid. Het eerste bewijs in dit opzicht is het gesprek tussen John en Teresa over Ruth Ackermans boek, *De zomer van de linnen schoenen*:

‘De roman *De zomer van de linnen schoenen* is een wervelende cocktail van genres’, las hij. ‘*Sex and the City* meets *Der Zauberberg*.’ Hij keek Teresa vragend aan. ‘Wat is Sex and the City?’ ‘John!’ zei ze.

‘Nou ja, weet ik veel’, mompelde hij schuld bewust en las verder. ‘Een terechte bestseller. Wereldwijd honderdduizenden exemplaren verkocht. De jonge schrijfster heeft van haar eigen verblijf in een psychiatrische inrichting – want het boek is honderd procent autobiografisch – een humoristische zedenschets gemaakt. (...) Deze

¹²⁴ Sunderland (2006): 178 Op: http://npu.edu.ua/le-book/book/djvu/A/iif_kgpm_0415311039.pdf

¹²⁵ Sunderland (2006): 178 Op: http://npu.edu.ua/le-book/book/djvu/A/iif_kgpm_0415311039.pdf

schrijfster is geen zedenpreker, ze is een entertainer. De ironie zit van jongs af aan in haar genen.' Mopperend vouwde John de knipsels weer op. 'Zit van jongs af aan in haar genen, wie schrijft in godsnaam zoiets', zei hij.

Hij draaide het boek om, las de tekst op de achterkant en gooide alles toen verveeld van zich af op het dekbed.

'Wat is dit? We leven in een land dat wordt verdeeld door fundamentalisme en racisme, waar de een na de ander wordt doorgeschooten, waar de globalisering en de kernwapendreiging als een vloedgolf over ons heen rollen, en dan weet zo'n vrouw niets anders te schrijven dan een liefdesgeschiedenis?

'Een liefdesgeschiedenis in een krankzinnigengesticht.'

'In een krankzinnigengesticht. Goed. Dat is tenminste iets, maar ik vraag me wel af waarom nou juist zo'n verhaal het zo vreselijk goed doet op dit moment. Is dat geen teken van escapisme? Dansen op de vulkaan? Je mag toch wel hopen dat we langzamerhand eens wat serieuzere literatuur krijgen.'

'Serieuzere literatuur?' Haar stem klonk bits.

'Ja, het hoeft niet allemaal meteen over de politieke actualiteit te gaan, ik pleit niet voor pamflettisme, maar om nou op dit moment nog met persoonlijk psychodrama te komen aanzetten. Dat is na 9/11 toch wel erg power.'

'Waarom is terrorisme interessanter dan een psychiatrische opname? Wat is er in godsnaam zo interessant aan 9/11?'

'Wat?' zei John verbijsterd. 'Je maakt een grapje', zei hij¹²⁶ (mijn onderstreping).

De bovenstaande scène biedt een schat aan informatie. Het toont de mannelijke en vrouwelijke clichés ten opzichte literaire kwaliteit. De mannelijke opvatting vis-à-vis literatuurschrijven berust, in het bovenstaande fragment op onderwerpen zoals 'fundamentalisme', 'racisme', 'globalisering' en 'kernwapendreiging'. Dit zijn, bij uitstek, clichématige aspecten wat betreft de mannelijke smaak. Een liefdesgeschiedenis is, volgens het personage John een meer 'vrouwelijke' benadering van literatuur. Het is opmerkelijk dat Teresa het krankzinnigengesticht als een gemeenschappelijk punt ziet, een detail dat zowel de vrouwelijke als de mannelijke denkbeelden dichter bij elkaar zou kunnen brengen. Door het krankzinnigengesticht ter discussie te stellen, bereikt Teresa het tegenovergestelde effect: in plaats van dichter bij de visie van John te komen, benadrukt ze het clichématige verschil in denken tussen hen en breder gezien tussen mannen- en vrouwenliteratuur. Wat ze als de finale

¹²⁶ Februari (2010): 99-100

oplossing zag, als het element 'suprême' om de kloof tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid te overbruggen, is niets meer dan een clichématig aspect. Het behoeft geen verdere uitleg dat 'het krankzinnigengesticht' en 'de hysterie', vaak met vrouwen worden geassocieerd.

Teresa en John gedragen zich ook typisch voor hun geslacht. John 'mopperde', hij 'draaide het boek om, las de tekst op de achterkant en gooide alles toen verveeld van zich af op het dekbed', terwijl Teresa's stem 'bits klonk'. Dit bewijst dat de vertelinstantie er niet in slaagt om de twee perspectieven tegelijkertijd te beschrijven. Een nog duidelijker voorbeeld is in het volgende citaat te vinden:

'Je stelt je aan', probeerde John nog.
Maar Teresa draaide zich om. 'Ik stel me niet aan. Ik ben kwaad.' Ze pakte haar kussen op, gooide het met kracht op het laken en ging liggen. 'Ich bin hysterisch – zou Petra van Kant zeggen – ich leide.'
Hij wist dat ze kwaad kon zijn en ironisch tegelijk, een gemoedsgesteldheid die hij nog nooit bij iemand anders had aangetroffen en die hij bewonderde.
'Toe nou', zei hij. En hij keek een beetje geschrokken naar haar rug.
'Je hebt gelijk. Ik mag me ook wel eens interesseren voor je klasgenoten. Lees dat boek nou maar uit, dan lees ik het daarna, I promise.'
Maar ze gaf geen antwoord meer. En omdat hij niet wist wat hij moest doen om haar weer te laten bijdraaien, maakte hij in arren moede het standaardgrapje dat Teresa maakte als ze hem zijn jaarverslagen en rapporten in bed zag lezen: 'Krijgen ze elkaar aan het eind, denk je?'
Maar het klonk een stuk minder leuk nu hij het zei.¹²⁷

De heterodiëgetische vertelinstantie springt van het vrouwelijke naar het mannelijke perspectief. De verteller beschrijft zowel het mannelijke, maar ook het vrouwelijke gedrag nauwkeurig, minutieus. Hierbij vormen de gebaren van de personages het bewijs.

Een ander moment waarop de vertelinstantie gebruik maakt van de bestaande normen en conventies, is geïllustreerd door Randolfs positie ten opzichte van wat literatuurschrijven betekent. Omdat ze bijna uitsluitend door mannelijke houdingen wordt geleid, hebben de leden het over onderwerpen die als 'serieuze literatuur' worden waargenomen en wanneer Lucius een ander thema wil introduceren wordt hij onmiddellijk 'gay' genoemd:

¹²⁷Februari (2010): 102

‘Kunnen we niet eens iets over de beschaving lezen? Iets met kunst en cultuur?’

Hij stond voorzichtig op van de grote eettafel waar ze omheen gegroepeerd zaten, wandelde naar zijn boekenkast en keek ingespannen omhoog naar een van de bovenste planken.

‘Ik dacht laatst opeens aan *The Philosophy of Clothes* van Thomas Carlyle. Waar heb ik dat?’

John glimlachte. ‘*The Philosophy of Clothes*? Dat klinkt als het handboek voor de metroroman. Of hoe heet die tegenwoordig? De überseksueel?’

(...) ‘Lucius is zelfs zo licht dat hij bijna een vrouw is’, zei Jurgen.¹²⁸

Enkele pagina’s later staat:

‘Godallemachtig!’ schreeuwde hij. ‘Sinds wanneer lezen we keukenmeidenromans met de literaire kring? Omdat zo’n meisje in het dorp heeft gewoond, hoeven we toch niet meteen haar dagboeken te lezen! We nemen onszelf toch serieus als intellectuelen, mag ik hopen!’

‘Het zijn niet direct haar dagboeken.’

‘John heeft zich laten opstoken door Teresa. Het is al erg genoeg dat mijn dochter systematisch weigert een boek te lezen, uit agressie en overjarig puberaal verzet, maar ze moet John met rust laten.’ Hij had zijn stem weer in bedwang en ging in een van de leunstoelen zitten (...). ‘Straks laten we net als de rest van Nederland ons leven bepalen door de jeugd met zijn hang naar amusement, popmuziek in de collegezalen, Donald Duck op de leeslijsten; ik weiger daaraan mee te doen. Zeg dat maar tegen de anderen. Ik weiger daaraan mee te doen.’¹²⁹ (mijn onderstreping)

In het bovenstaande fragment worden Randolph Pelikaans beperktheid en vooroordeel ten opzichte van vrouwenliteratuur benadrukt. Uitdrukkingen zoals, ‘keukenmeidenroman’, ‘dagboeken’, ‘we nemen onszelf toch serieus’ zijn duidelijke bewijzen hiervoor.

Februari zelf had een duidelijke positie in verband hiermee:

Het is voor iedere vrouwelijke auteur beledigend om op één hoop terecht te komen. De grootste ontwikkelingen in de literatuur zijn

¹²⁸ Februari (2010): 129-130

¹²⁹ Februari (2010): 147-148

deels door vrouwen ingezet. Jane Austen was echt een pionier, net als Virginia Woolf. Deze schrijfsters bezaten dezelfde vernieuwingsdrang als James Joyce. Hetzelfde geldt voor Marguerite Yourcenar en Nathalie Sarraute, die de roman ingrijpend hebben veranderd. Een belangrijk deel van het voortdurend veranderen, ontwikkelen en vormgeven van de romantraditie berust op het werk van vrouwen. (..) Ze [mannen] hebben gewoon geen namen van vrouwen in hun innerlijke adresboekje zitten. Ik heb mannelijke vrienden die zeggen dat ze nooit iets van een vrouw lezen. Nou, dan moet je toch Virginia Woolf eens proberen, roep ik dan.¹³⁰

De mannen uit *De literaire kring* zijn niet de enige die een patriarchale visie hebben. Hun vrouwelijke tegenhangers hebben eveneens een zulke attitude. Het meest welsprekende voorbeeld in dit opzicht is het gesprek tussen Teresa en haar moeder, Iris:

Omdat Teresa inzag hoe zinloos haar vragen waren in deze setting, met een wantrouwige Iris en een vrouw die ze niet kende, ging ze met het nieuwe thema mee. 'Mahfouz, daar heb ik ook wel eens wat gelezen. Wat vindt u ervan?'

'Leuk. Heel herkenbaar. Die man denkt net zoals ik.'

'Dat kan niet', zei Iris. 'Hij heeft de Nobelprijs gekregen.'¹³¹

De ironische houding die achter Iris' opmerking schuilgaat en Randolfs visie brengen h aan het licht dat de personages uit *De literaire kring* niet meer zijn dan de slachtoffers van hun eigen opvattingen ten opzichte van maatschappelijke constructiemechanismen. Wie ze denken dat ze zijn en wie ze eigenlijk zijn is iets anders. Maar vooral omdat ze hun best doen om zich van de algemene maatschappelijke conventies te onderscheiden, vallen ze daaraan ten prooi.

Over mensen in het echte leven zoals Randolph Pellikaan, heeft Februari de volgende mening bekend gemaakt:

Ik kom dit soort mensen vaak tegen in mijn werk. Dan rijdt ik altijd in grote woede naar huis. Toen ik hen kon gebruiken voor mijn verhaal, vrolijkte me dat op. Macht corrumpeert nu eenmaal, dat is overal zo. Er worden te weinig romans over deze laag van de bevolking geschreven. Ik vind hen ook niet onsympathiek, ze zijn niet slechter of beter dan anderen, ze hebben alleen meer macht dan anderen, en ze

¹³⁰ <http://www.opzij.nl/WAD-Mediabank-pagina/Marjolijn-Februari-Ik-hang-wat-rond-in-de-maatschappij.htm>

¹³¹ Februari (2010): 110

zouden het verschil kunnen maken. Ik ben erg geïnteresseerd in goed burgerschap, in normen en waarden. Ik zou willen dat het in dat debat meer gaat over wat mensen in hun werk, in hun arbeidzame leven kunnen doen.¹³²

Een ander significant moment in *De literaire kring* dat de algemene mannelijke en vrouwelijke opvattingen weergeeft is het gesprek tussen Lucius en Iris. Het gesprek is een gevecht tussen mannelijke en vrouwelijke gedachtegangen. Met een uitstekend oog voor detail slaagt de vertelinstantie erin om de personages aan het woord te laten komen en hun gedachten en gebaren te beschrijven:

'Ik doe net als die Italiaanse premier', zei Iris. 'Ik heb ook geen seks tot aan de verkiezingen.'

'Wat is er met de Italiaanse premier?' zei Lucius, opkijkend van zijn bord.

'Seks', zei Iris. 'Hij had gezegd dat hij zich onthield tot aan de verkiezingen, en dat doe ik ook. Geen seks tot aan de literaire avond met het meisje De Winter.'

'Het meisje Ackermann, Ruth Ackermann heet ze.'

'Goed, Lucius. Voor het proces-verbaal herhaal ik mijn woorden nog een keer. Geen seks tot aan de literaire avond met het meisje Ackermann'.¹³³

Iris' allusies en verwijzingen uit het bovenstaande fragment blijven hangen. Lucius' aandacht wordt daarmee niet getrokken. Enkele passages later staat geschreven:

'Goed', zuchtte hij. 'Seks. Das mit den Männern und den Frauen. En dat is overigens een mooie omschrijving, want die geeft meteen al aan dat het überhaupt moeilijk is om de situatie van *Lysistrata* te vertalen naar een andere situatie. Het stuk beschrijft namelijk een uitzonderingsgeval: het gaat hier om de aanwezigheid van twee duidelijk afgebakende en elkaar per definitie uitsluitende groepen, met recht tegenover elkaar staande standpunten, twee volledig strijdende groepen dus, die er desalniettemin een heel dringend en acuut belang bij hebben zeer na tot elkaar te komen.'

'Wat?' zei Iris.

'Seks', zei Lucius. 'Mannen en vrouwen hebben er belang bij nader tot elkaar te komen. Dus hoe dat verhaal model moet staan voor de

¹³² van der Wal (2007): de Volkskrant. *Te weinig romans gaan over de machtigen*

¹³³ Februari (2010): 198

verhouding tussen Europa en de Amerikaanse president, tussen de paus en de moslimgemeenschap – het is niet helemaal duidelijk. In feite gaat het in de huidige oorlogen, de kwestie Irak, Afghanistan, niet om ouderwetse oorlogen, en bij de betrokkenen gaat het niet om duidelijk aanwijsbare groepen, en het gaat al helemaal niet om een dringende behoefte nader tot elkaar te komen. Een seksstaking kan al die conflicten dus niet oplossen, want de meeste getrouwde mannen en vrouwen zijn het tegenwoordig op politiek vlak waarschijnlijk wel met elkaar eens. De scheidslijnen lopen elders. Oorlog of geen oorlog, kortom, is niet een kwestie die we kunnen afzoenen, en het is een beetje onhandig net te doen alsof dat wel is.'

Iris begreep allang niet meer waar Lucius het over had, omdat ze alleen maar iets wilde zeggen over Randolph en het meisje Ackermann, maar ze voelde zich in gezelschap van Lucius nooit dom, dus hoewel ze de lijn van het gesprek kwijt was, diende ze hem in het wilde weg van repliek. (...) Lucius had de hele avond gepraat, Iris had af en toe geluisterd, en als je het haar zelf zou vragen, zou ze zeggen dat ze vooral had geluisterd naar de mededelingen onder de woorden. Ze vatte haar conclusie van deze avond samen in een vraag.

'Doe jij het niet meer, Lucius?'.¹³⁴

Het bovenstaande gesprek tussen Lucius en Iris is opnieuw een voorbeeld van de algemene clichés op het gebied van de sekseverschillen. Iris neemt een traditionele – namelijk passieve – houding aan- positie aan. De vrouw, die wordt waargenomen als zwak, hunkert naar de macht van de tegenstander: naar een man die de rol van beschermer en verzorger vervult. Aan de andere kant, is Iris niet in staat om het gesprek verder te volgen – wel stelt ze de enige vraag waarvoor ze eigenlijk belangstelling had: 'Doe jij het niet meer, Lucius?'

De rol van de vertelinstantie is in deze zin bijzonder significant: 'Iris begreep allang niet meer waar Lucius het over had, omdat ze alleen maar iets wilde zeggen over Randolph en het meisje Ackermann, maar ze voelde zich in gezelschap van Lucius nooit dom'.¹³⁵ Het behoeft hier geen verdere uitleg dat deze ironische opmerking een bekend vooroordeel verbergt.

Alle scènes die tot nu toe geanalyseerd werden, bevatten, taalkundig gezien, een gegendered discours zowel wat betreft mannelijkheid en vrouwelijkheid als ook wat betreft mannen- en vrouwenliteratuur. Interessant is dat het theoretische genderverschil waarvan Februari gebruik maakt, geen negatieve connotatie krijgt. Binnen mijn onderzoek werd dit als

¹³⁴ Februari (2010): 204-205

¹³⁵ Februari (2010): 201

een technisch middel, als een literaire strategie beschouwd om de genderconventies te bespotten, om die te ironiseren en te parodiëren. In verband hiermee schreef Pieter Steinz in zijn recensie in het NRC op 16 maart 2007:

Marjolijn Februari grossiert in ironie, satire (op de boekenwereld) en laconieke humor. De verleiding is groot om een boeketje van haar mooiste oneliners te presenteren, maar laat ik me beperken tot Teresa's constatering op een feestje: 'Aardige mensen waren het, allemaal, maar chrysanten zijn ook aardig.' De scherpe zinnnetjes komen natuurlijk het best tot recht in de elegant geformuleerde langere passages.¹³⁶

Februari heeft heel veel over het vooroordeel over door vrouwen geschreven literatuur gesproken, een vooroordeel dat nog steeds binnen onze maatschappij bestaat:

Ik citeer nogal eens de voorzitter van de Orange Prize, Muriel Gray. Zij heeft gezegd dat vrouwen vooral schrijven over huishoudelijke onderwerpen als het verlies van een kind. Tja, voor sommige mensen is dat inderdaad een "huishoudelijk onderwerp".¹³⁷

Ackermans boek wordt als 'chicklit' bestempeld. Reden hiervoor is dat de dorpsnotabelen voortdurend een ouderwets literair engagement propageren, namelijk dat een schrijver zich met de wereldpolitiek moet bemoeien. Hierover maakt Teresa de volgende opmerking: 'Alle intellectuelen ter wereld verzameld op een theekransje en nog niet één stap gezet om de problemen op te lossen.'¹³⁸ Volgens Teresa is de wereldpolitiek 'een excuus, een dekmantel voor mensen zonder enige invloed of beslissingsbevoegdheid om dagenlang over dingen te praten waar ze toch niks aan kunnen veranderen, zodat ze het niet hoeven te hebben over dingen waar ze wel iets aan kunnen veranderen.'¹³⁹ De mannen in *De literaire kring* filosoferen op een hoog niveau of op grote schaal, over de wereldproblemen, terwijl de vrouwen (Teresa, Gabriëlle, Iris) het in de privé sfeer zoeken. In verband hiermee gaf Februari de volgende verklaring:

¹³⁶ <http://nrcboeken.vorige.nrc.nl/recensie/de-wet-die-ben-je-zelf>

¹³⁷ <http://www.opzij.nl/WAD-Mediabank-pagina/Marjolijn-Februari-Ik-hang-wat-rond-in-de-maatschappij.htm>

¹³⁸ Februari (2010): 100

¹³⁹ Februari (2010): 101

Een van de thema's van het boek is de chicklit bijval te geven. Ik vind het een rare claim dat alleen de zogenoemde hogere literatuur van belang is voor de vorming van je karakter. Er zijn ook goede chicklits. Bridget Jones's diary vind ik erg goed en veel handiger gedaan dan menige hoogdravende roman. De schrijfster van de chicklit in mijn boek houdt het gezellig. Zij maakt een grappig verhaal in plaats van allerlei autobiografische ellende over ons uit te storten, waarmee zo veel literaire romans ons vermoeien. Ik vind dat een vitale oplossing. Het grootste deel van wat uit Hollywood komt, en ook de huidige feestcultuur komen voort uit die reflex. Ik heb daar wat mee.¹⁴⁰

In mijn theoretische analyse heb ik de nadruk op de constructie van de identiteit vanuit Queer studies en psychologisch standpunt gelegd. In de analyse van het tomboysme werd getoond dat omdat een tomboy "inbetween" is, krijgt zij de kans om allebei kanten (mannelijk/vrouwelijk) te observeren, zonder exclusief aan de één of aan de andere kant deel te nemen. Verder heb ik getoond dat de menselijke identiteit, vanuit een psychologisch standpunt, niet consistent is, dat ze een voortdurend wisselende assemblage van beelden en opvattingen van het zelf is. Natuurlijk liggen de twee perspectieven dicht bij elkaar, maar de laatste houdt ook een contextuele benadering in. In verband hiermee zou ik willen onderzoeken in hoeverre Marjolijn Februari een vergelijkbaar perspectief gebruikt en of de lezer de kans krijgt om de tussenruimte te ervaren. Hieronder het incipit van de roman:

De suikerpot viel van tafel. Net nu het zo goed ging met Teresa. Ze had niets te doen en zat op zaterdagochtend de krant te lezen in het café van de oranjerie aan de rand van het dorp. Blijkbaar was in Kabul een opstand uitgebroken tegen de komst van VN-militairen, op de voorpagina stond een foto van een grijnzende Taliban naast een kapotgeschoten Humvee-voertuig. Daaronder een interview met filmster George Clooney, die beloofde – 'zie verder Shownieuws' – iets aan de situatie te doen. Teresa bladerde, zigzagde over de pagina's binnenland, bekeek alle foto's van Clooney aandachtig, las de filmrecensies, en aangekomen bij de familieberichten gooide ze de krant met een zucht op tafel. Ze kende niemand die doodging in *De Telegraaf*. En ze had vandaag geen zin in de familieverwikkelingen van wildvreemden. Terwijl ze haar telefoon tevoorschijn haalde uit de donkerbruine Paddington-tas op de stoel naast haar, keek ze zoekend om zich heen naar de ober en ving zo per ongeluk de blik van een lange, spichtige man die zich over de leestafel boog om een krant uit

¹⁴⁰ De Volkskrant (2007). Daniëlle Serdijn - *Macht die zich aan het oog onttrekt*

te zoeken. ‘Vindt u het gezellig als ik bij u kom zitten?’ vroeg hij en trok alvast een stoel naar zich toe.

‘Gezellig is niet een woord dat direct bij me opkomt,’ zei Teresa kritisch.¹⁴¹

Dit fragment brengt de confrontatie met Teresa’s problemen, respectievelijk haar gedachten naar voren. Het is bijzonder interessant dat de vertelinstantie een vrouwelijk personage beschrijft met een uitstekend oog voor detail. Wat nog opvallend is, is het feit dat de vertelinstantie een typisch vrouwelijk gedrag beschrijft. In het derde hoofdstuk, *De constructie van de identiteit*, werd aangetoond dat de menselijke identiteit flexibel is, afhankelijk van de context waarin iemand zich bevindt. Het bovenstaande citaat toont echter geen “inbetween” beweging. Teresa oscilleert niet tussen mannelijk en vrouwelijk, maar ze blijft gesloten in de sociale conventies die aan het haar natuurlijk geslacht zijn toegeschreven. In de loop van de roman vinden we regelmatig vergelijkbare situaties.

Bekijken we bijvoorbeeld nu een ander fragment, waarin een mannelijk personage wordt beschreven:

Had hij [Victor] tijdens zijn roerige jaren in het buitenland soms gedacht dat alles in zijn geboortedorp beter was? Het was hier dezelfde ellende als elders. Nu hij zijn hoofd vooruit had gestoken, kon hij horen hoe iets verderop, in het landelijke gebied, de mensen wanhopig probeerden om de weilanden en het bos te beschermen tegen de guerrilla van de inspectie die het wilde laten slingeren, uitheemse boomsoorten uitroeien, de hele natuurzuivering die de xenofoben bosbeheerders en milieuambtenaren hier wilden uitvoeren; een coup van de natuurbeschermingsorganisaties die de macht hadden gegrepen – de niet-gouvernementele macht – en het land wilden onderdompelen in een oerstaat zonder democratische controle, zonder controle überhaupt, zodat er alleen maar modder en eikenbomen zouden overblijven met paddenwegen en dassen. En de ecologen maar rapporten schrijven over de oerschreeuw van het landschap die hier node gehoord moest worden – honderd jaar zou het gaan duren, honderd goddeloos lange jaren voordat er iets van ecologische rijkdom zou terugkeren in die verwilderingsgebieden, en tot die tijd moest je honderd jaar lang je weg banen door de monotone armoede van onkruid en kreupelhout. De oerschreeuw van het landschap!

¹⁴¹ Februari (2010): 9

Wat hier opvallend is, is de wijze waarop de lezer kennis maakt met de gedachten van Victor. Vanuit een extern perspectief wordt de lezer geleidelijk met de innerlijke voorstellingen van het personage geconfronteerd. Victors gedrag en gedachten is geen plaats voor een ontmoeting tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid. Zijn mannelijke identiteit wordt duidelijk gekenmerkt door 'guerilla', 'democratische controle', 'verwilderinggebieden', enzovoort. Het gaat hier dus om een 'of-of beweging' in plaats van een 'heen en terug beweging'. Dit betekent dat mannelijkheid en vrouwelijkheid niet tegelijkertijd benaderd worden, maar ze worden los van elkaar gezien.

De bovenstaande fragmenten laten inderdaad verschillende kanten van de mannelijke en vrouwelijke identiteit zien, maar los van elkaar. Teresa's vrouwelijkheid sluit mannelijkheid uit en Victors mannelijkheid sluit vrouwelijkheid uit.

De vertelinstantie slaagt er niet in om tegelijk gebruik te maken van beide standpunten om zo de 'tussenruimte' te scheppen. Dit is één van de voorwaarden die het bestaan van zo een beweging toelaat. De verteller slaagt er goed in om eerst een vrouwelijk en dan een mannelijk standpunt naar voren te brengen en, tegelijkertijd, een natuurlijke en echte sfeer te behouden. Ook het gemak waarmee de verteller vanuit de ene naar de andere invalshoek springt is indrukwekkend. Dit alles schept echter niet de ruimte die ik op basis van mijn theoretische beschouwingen had verwacht. Verwacht had ik dat Marjolijn Februari beide constructiemechanismen tegelijkertijd zou gebruiken. Het ervaren van de verschillende kanten van de identiteit betekent niet noodzakelijk een binair systeem waarin mannelijkheid en vrouwelijkheid los van elkaar functioneren.

In deze studie werden drie perspectieven voorgesteld die de 'tussenruimte' in de spanning tussen mannelijk en vrouwelijk zouden kunnen laten zien: de cognitieve taalkunde, Queer studies en de constructie van identiteit vanuit psychologisch standpunt. Omdat de analyse van de roman niet de verwachte resultaten geleverd heeft, zou in een volgende studie het model aan de hand van een andere roman moeten worden getoetst.

¹⁴² Februari (2010) : 82-83

Conclusie

Het centrale punt van mijn studie was de ontdekking van de beweging tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid. In deze scriptie werd er aangetoond hoe schijnbaar ‘tegenovergestelde’ polen samen kunnen werken en hoe het mogelijk is om allebei, tegelijkertijd, te ervaren.

Ik heb de 'tussenruimte' vanuit drie perspectieven benaderd. Eerst heb ik een taalkundig perspectief gepresenteerd. Omdat de taal het medium is dat cognitie en woorden in verband met elkaar brengt, was de rol van dit hoofdstuk om meer inzicht te krijgen in de manier waarop talige uitingen de algemene genderwaarneming beïnvloeden.

Verder heb ik me op gender studies, in het bijzonder op Queer studies geconcentreerd. De reden waarom ik voor een Queer studies perspectief heb gekozen was het feit dat ze de pluraliteit en de ambivalentie van de seksuele identiteiten benadrukken.¹⁴³ Tegelijkertijd betwijfelen ze de algemene indeling in twee geslachten: mannelijk en vrouwelijk. Van belang in dit hoofdstuk was de tomboy, de androgynie en de maskerade. Verder heb ik aan de hand van Judith Butlers theorie van 'gender performativity' laten zien dat ‘inbetween zijn’, tussen mannelijk en vrouwelijk, een subversieve activiteit is. Tenslotte werden transgenderisme en transseksualiteit ook behandeld. Dit hoofdstuk bod me de gelegenheid om de personages uit *De literaire kring* nauwkeurig te analyseren: de manier waarop ze opgebouwd zijn, in hoeverre ze mannelijke en vrouwelijke kenmerken tegelijkertijd aanduiden en of ze flexibiliteit en vloeibaarheid vertonen.

Het derde perspectief dat ik presenteerde was de constructie van de identiteit vanuit psychologisch standpunt. De persoonlijke en de sociale identiteit vormden hier het centrale punt. De theorieën van Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Erik Erikson, Michel Foucault en Erik Erikson werden ter discussie gesteld. Het belangrijkste inzicht van dit hoofdstuk was het feit dat de menselijke identiteit niet consistent is en dat ze een wisselende assemblage van beelden en opvattingen van het zelf is. Een psychologisch perspectief geeft de lezer de kans de verschillende

¹⁴³ Buikema, van der Tuin (2007): 112

kanten van de identiteit te ervaren en maakt plaats voor de ruimte tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid.

In het vierde hoofdstuk werd de problematiek vanuit literair perspectief benaderd. In dit hoofdstuk werden de meningen van de literaire critici en theoretici Vera Nünning en Nadyne Stritzke, Britta Hermann, Doris Schafer Scherrer, Genia Schultz en Patricia Sawin behandeld. De uitkomst van deze analyse was het feit dat mannenliteratuur niet van vrouwenliteratuur verschilt, maar dat ze anders waargenomen worden.

Het laatste hoofdstuk vormde het analytische gedeelte van mijn studie. Het hield zich met de analyse van de roman *De literaire kring* (2007), geschreven door de Nederlandse schrijver en columnist, Marjolijn Februari, vandaag Max Drenth bezig. Het boek werd vanuit de drie perspectieven die ik in mijn theoretische achtergrond heb verwerkt, namelijk, het cognitieve perspectief, de Queer studies en het psychologische perspectief geanalyseerd.

Vanuit taalkundig standpunt, bleek dat de roman een gegenderd discours bevat. De mannelijke en vrouwelijke 'gender frames' waarvan gebruik wordt gemaakt, worden in de roman los van elkaar benaderd. Het onderzoek leverde dus niet het verwachte resultaat op. Wel moet worden gezegd het 'gegendered discours' waarvan de vertelinstantie uit *De literaire kring* gebruik maakt, in de receptie geen negatieve connotatie heeft gekregen. Het werd als een literaire strategie beschouwd om de genderconventies te bespotten.

Vanuit psychologisch perspectief bleek dat de vertelinstantie uit *De literaire kring* er niet in slaagt om de mannelijke en vrouwelijke kanten tegelijkertijd te tonen. Dit is echter de voorwaarde om de beweging tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid zichtbaar te maken.

Het analytische gedeelte van mijn onderzoek heeft de theoretische beschouwingen niet bevestigd. Op basis van mijn theoretische achtergrond ben ik toch ervan overtuigd dat zo'n beweging niet alleen bestaat, maar ook in de literatuur kan worden gevonden. Ik had verwacht dat deze beweging in de roman van Marjolijn Februari aanwezig zou zijn, maar dit was echter niet het geval. Februari parodieert de genderconventies, maar dit aspect kreeg in mijn studie geen negatieve connotatie. Judith Butlers concept van 'gender performativity' bewijst dat een parodie ook subversief kan zijn. Maar een dergelijke deconstructie bevestigt eigenlijk de tegenovergestelde polen en maakt dus geen plaats voor de ruimte tussen in.

Bibliografie

Adams, Rachel (1998). 'Masculinity without Men: Review of Judith Halberstam, *Female Masculinity*'. Duke University Press: Columbia University

Op: <http://www.columbia.edu/itc/english/adams/g6651-001-x01/HalberstamReview.pdf>

Geraadpleegd op 22 Juli 2013

Althusser, Louis (1996). *Writings on Psychoanalysis. Freud and Lacan*. Columbia University Press: New York.

Appel, René et. Al (1992). *Inleiding Algemene Taalwetenschap*. ICG Publications: Dordrecht

Boeree, George, C. (2006). *Persönlichkeitstheorien – Erik Erikson (1902-1994)*. Shippensburg University, USA

Op: http://www.social-psychology.de/do/PT_erikson.pdf Geraadpleegd op 17 Mei 2013

Bowie, Malcolm (1994) . *Lacan*. Göttingen : Steidl.

Buikema, Rosemarie, Iris van der Tuin, Hg (2007). *Gender in media, kunst en cultuur*. Coutinho: Bussum.

Butler, Judith (1990). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge: New York en Londen.

Op: <http://uspace.shef.ac.uk/servlet/JiveServlet/previewBody/53852-102>

[104039/Butler%20\(1990\)%20Gender%20Trouble.pdf](http://uspace.shef.ac.uk/servlet/JiveServlet/previewBody/53852-102) Geraadpleegd op 24 Juli 2013

de Berg, Henk (2005). *Freuds Psychoanalyse in der Literatur- und Kulturwissenschaft*. A. Francke Verlag: Tübingen en Basel.

Chávez-Silverman Susana en Librada Hernández (edit.) (2000). *Reading and Writing the Ambiente. Queer Sexualities in Latino, Latin American, and Spanish Culture*. University of Wisconsin Press: Madison.

Conzen, Peter (1996). *Erik H. Erikson – Leben und Werk* . W. Kohlhammer Verlag: Stuttgart.

Cooper Sarah (2000). *Relating to Queer Theory. Rereading Sexual Self-Definition with Irigaray, Kristeva, Wittig and Cixous*. Peter Lang: Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt a.M., New York, Oxford, Wien.

Davis, Whitney (2010). *Queer Beauty*. Columbia University Press: New York.

Dirven, R. and Verspoor, M. (1998). *Cognitive Linguistics in Practice: Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.

Elfers, Els (2009). *Semantiek en Linguïstisch Relativisme. Een vergelijking tussen Saussureaans Structuralisme en Cognitieve Linguïstiek*. In: "Jaarboek voor de neerlandistiek", 27 (2009), 165-195.

Op: <http://dare.uva.nl/document/178663> Geraadpleegd op 1 Aug 2013

Erikson, Erik Homburger (1971). *Identität und Lebenszyklus*. Suhrkamp Taschenbuch Verlag: Frankfurt am Main.

Erikson, Erik Homburger (1968). *Insight and freedom. The Ninth T.B. Davie Memorial Lecture Delivered in the University of Cape Town on 6 August, 1968*U. University of Cape Town: Cape Town.

Evans, Richard (1967). *Dialogue with Erik Erikson*. Harper & Row: New York, Evanston en Londen.

Fassler, Barbara (1979). "Theories of Homosexuality as Sources of Bloomsbury's Androgyny," *Signs*, 5(2) Winter 1979, 237-50.

Op:http://www.ignaciodarnaude.com/textos_diversos/Bloomsbury%20Androgyny,Barbara%20Fassler.pdf Geraadpleegd op 24 Aug 2013

Februari, Marjolijn (2010). *De literaire kring*. Prometheus: Amsterdam

Februari, M., e.a. (2007). *Er is niets mis met een literair pamflet. Gesprek met o.a. Marjolijn Februari, Mischa Cohen en Jeroen Vullings*. In: 'Vrij Nederland'. 17 maart 2007.

Felman, Shoshana (1981). "Rereading Femininity" in *Yale French Studies* 62, 1981, 19-44.

Freud, Sigmund (1941). *Gesammelte Werke*. Imago Publishing: London

Frey-Rohn, Liliane (1980). *Von Freud zu Jung*. Daimon Verlag: Zürich.

Günter, Andrea (1997). *Literatur und Kultur als Geschlechterpolitik: feministisch-literaturwissenschaftliche Begriffswelten und ihre Denk(t)räume*. Facetten. Königstein, Taunus: Helmer.

Gürtler, Christa (1985). *Schreiben Frauen anders? Untersuchungen zu Ingeborg Bachmann und Barbara Frischmuth*. Salzburger Beiträge ; 8. 2. Aufl. Stuttgart: Heinz, Akad. Verl.

Haggerty, George E. en Molly McGarry (2007). *A Companion to Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Queer Studies*. Blackwell Publishing: Oxford.

Hall, Stuart, Paul du Gay (1996). *Cultural identity*. Sage Publications: London, Thousand Oaks, New Delhi

van der Hammen, Marije. *Transgender. Leven tussen de seksen in*.

Op: http://www.genderindeblender.be/images/transgender_leven_tussen_de_seksen_in.pdf

Geraadpleegd op 28 Juli 2013

Herrmann, Britta. "Als Mann schreiben." Männlichkeiten denken: aktuelle Perspektiven der kulturwissenschaftlichen Masculinity Studies. Hg. Läubli, Martina. Vol. Gender studies. Bielefeld: Transcript-Verl., 2011. S. 261-84.

Holmes, Morgan, edit. (2009). *Critical Intersex*. Ashgate: Surrey.

Horlacher, Stefan (2010). "Überlegungen zur theoretischen Konzeption männlicher Identität aus kulturwissenschaftlicher Perspektive. Ein Forschungsüberblick mit exemplarischer Vertiefung." *Wann ist die Frau eine Frau? Wann ist der Mann ein Mann? Konstruktionen von Geschlechtlichkeit von der Antike bis ins 21. Jahrhundert*. Hg. Horlacher, Stefan. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2010. S. 19-82.

Huffer, Lynne (2010). *Mad for Foucault. Rethinking the Foundations of Queer Theory*. Columbia University Press: New York.

Van Hulle, Jooris (1978). "Omtrent *Het boek Alfa* van Ivo Michiels". Manteau, Brussel & Amsterdam: De bezige bij

Ivtzan Itai en Rita Conneely (2009). *Androgyny in the Mirror of Self-Actualisation and Spiritual Health*. In: The Open Psychology Journal, 2, 58-70

Op: <http://www.benthamsscience.com/open/topsyj/articles/V002/58TOPSYJ.pdf> Geraadpleegd op 13 Juli 2013

Langacker, Ronald W. (1988). "A View of Linguistics Semantics." In: Rudzka-Ostyn, Brygida, (ed.). *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company, 49-90.

Lanser, Susan. "Towards a feminist narratology (1986)." *Feminism. An anthology of literary theory and criticism*. Hg. Warhol, Robyn R. Rev. ed. Basingstoke, Hants. [u.a.]: Macmillan, 1997. S. 674-93.

de Lauretis, Teresa (1988). *Sexual Indifference and Lesbian Representation*. In: Theater Journal, 40.2, 155-157.

Op: <http://www.georgesclaudeguilbert.com/delauretis.pdf> Geraadpleegd op 14 Juli 2013

- Lee**, David (2001). *Cognitive Linguistics: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- List**, Eveline (2009). *Psychoanalyse. Geschichte, Theorien, Anwendungen*. UTB: Wien.
- Jung**, Carl Gustav (1995). *Gesammelte Werke*. Walter Verlag: Solothurn und Düsseldorf.
- Masanek**, Nicole (2005). *Männliches und weibliches Schreiben? Zur Konstruktion und Subversion in der Literatur*. Epistemata : Reihe Literaturwissenschaft ; 521. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Mead**, George Herbert (1934). *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviourist*. University of Chicago Press: Chicago.
- Meijer**, Maaïke (1996). *In tekst gevat: inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam: University Press.
- Nünning**, Vera, Nadyne Stritzke (2004) Hg. *Erzähltextanalyse und Gender Studies*. Stuttgart [u.a.]: Metzler.
- Van Oostendorp**, Marc (2004): *Basisbegrippen van de taalwetenschap: Pragmatiek*.
Op: <http://www.vanoostendorp.nl/pdf/pragmatiek.pdf> Geraadpleegd op 6 Aug 2013
- Serdijn**, Daniëlle. *Macht die zich aan het oog onttrekt*. In: de Volkskrant (2007)
Op: http://www.volkskrant.nl/wca_item/boeken_detail/453/72897/De-literaire-kring.html
Geraadpleegd op 30 Oct 2013
- Schafer Scherrer**, Doris (1998). *Schreiben Frauen anders? Klischees auf dem Prüfstand*. Germanistica Friburgensia; 17. Freiburg, Schweiz: Univ.-Verl.
- Schulz**, Genia (1991). "Anmerkungen zum Verschwinden des Autors und zum Erscheinen der Autorin. *Wen kümmert's, wer spricht*. Zur Literatur und Kulturgeschichte von Frauen aus Ost und West". Hg. Stephan, Inge. Köln ; Wien [u.a.]: Böhlau. S. 57-62.
- Secor**, Cynthia (1974). 'The Androgyny Papers.' Women's Studies 2. In Karabdkikas, Carol Anne Costabile-Heming Vasiliki. 'Experimenting with Androgyny: Malina and Ingeborg Bachmann's Jungian Search for Utopia' Mosaic: A Journal for the Interdisciplinary Study of Literature 30, (Sept 1997), <http://lion.chadwyck.co.uk>
- Showalter**, Elaine, *A Literature of Their Own* (London: Virago Press, 1982) 263
- Showalter**, Elaine (1981). *Feminist Criticism in Wilderness*. In: *Critical Inquiry*, Vol. 8, Nr. 2, Writing and Sexual Difference. Chicago: The University of Chicago Press, 1981.
Op: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1343159?uid=3737528&uid=2&uid=4&sid=2117611>
- Stevens**, Anthony (1999). *Jung*. Herder Verlag: Freiburg im Breisgau.

Stockwell, Peter (2012). *Cognitive Poetics. An introduction*. London en New York: Routledge.

Sunderland, Jane (2006). *Language and Gender – an advanced resource book*. Londen en New York: Routledge

Op: http://npu.edu.ua/e-book/book/djvu/A/iif_kgpm_0415311039.pdf Geraadpleegd op 28 Aug 2013.

van der Wal, G. (2007). *Te weinig romans gaan over de machtigen*. 23.03.2007

Wright, Elizabeth (2011). *Re-evaluating Woolf's Androgynous Mind*.

Op: <http://www.dur.ac.uk/postgraduate.english/ElizabethWrightArticleIssue14.pdf> Geraadpleegd op 29 Juli 2013.

Woolf, Virginia (1970). *To the Lighthouse*. London: Macmillan.

Woolf, Virginia (1929). *A Room of One's Own*. London: Hogarth Press.

Yule (1996) *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*, 2007-2008. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden 2009

Op: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa004200801_01/_jaa004200801_01_0021.php

Geraadpleegd op 21 Aug 2013.

Virtuele bronnen

- *Introduction: From Antebellum Hoyden to Millennial Girl Power - The Unwritten History (and Hidden History) of Tomboyism in the United States*

Op: http://www.temple.edu/tempres/chapters_1800/1940_ch1.pdf Geraadpleegd op 13 Juli 2013

- *Strange Bodies: Gender and Identity in the Novels of Carson McCullers*. Sarah Gleeson-White, University of Alabama Press, Tuscaloosa, 2003

Op: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/41053944?uid=3737528&uid=2&uid=4&sid=21102556693227> Geraadpleegd op 13 Juli 2013

- Biographies: Victor Turner.

Op: http://www.indiana.edu/~wanthro/theory_pages/Turner.htm Geraadpleegd op 13 Juli 2013

- ‘Excerpts from *Womanliness as Masquerade*’ (1929), Joan Riviere.

Op: <http://www.mariabuszek.com/kcai/DadaSurrealism/DadaSurrReadings/RiviereMask.pdf>
Geraadpleegd op 20 Juli 2013

- *Joan Riviere and the Masquerade*, Stephen Heath.

Op: http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic722023.files/FEMININITY/Heath_on_Riviere.pdf
Geraadpleegd op 13 Juli 2013

- ‘Betwixt and Between: The Liminal Period in *Rites de Passage*’. Victor W. Turner.

Op: <http://www2.fiu.edu/~ereserve/010010095-1.pdf> Geraadpleegd op 13 Juli 2013

- *Pioniers – Erik Erikson* In: Counselling Magazine, Nr. 2, 2010

Op: <http://zoomconsulting.nl/afb/media/artikel%20erikson.pdf> Geraadpleegd op 21 Mei 2013

- University of Houston, Psychology.

Op: <http://www.uh.edu/class/psychology> Geraadpleegd op 5 Juni 2013.

- *Feminist Perspectives on Trans Issues*

Op: <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-trans/#FemMas> Geraadpleegd op 28 Juli 2013

- Linguistics, Languages and Cultures. Australian National University.

Op: <http://linguistics.anu.edu.au/> Geraadpleegd op 1 August 2013.

- Vrije Universiteit Amsterdam

Op: <http://dare.ubvu.vu.nl> Geraadpleegd op 6 Aug 2013.

- Maxim Februari

Op: <http://www.maximfebruari.nl/> Geraadpleegd op 6 Aug 2013.

- *Maxim Februari over zijn coming out: al heel jong wist ik dat ik een jongen was.*

Op: <http://www.nrc.nl/nieuws/2012/09/17/maxim-februari-over-zijn-coming-out-al-heel-jong-wist-ik-dat-ik-een-jongen-was/> Geraadpleegd op 21 Aug 2013.

- *Rechtfilosoof Marjolijn Februari is nu gewoon Maxim*

Op: <http://powervrouwen.blog.nl/genderstudies/2013/02/13/schrijfster-marjolijn-februari-is-nu-gewoon-maxim> Geraadpleegd op 21 Aug 2013.

- Nederlandse Hersenbank

Op: <http://www.hersenbank.nl> Geraadpleegd op 21 Aug 2013.

- ‘Het mag in de literatuur wel iets opgewekter’

Op: <http://vorige.nrc.nl/krant/article1822537.ece> Geraadpleegd op 21 Aug 2013.

- *Marjolijn Februari: Ik hang wat rond in de maatschappij*

Op: <http://www.opzij.nl/WAD-Mediabank-pagina/Marjolijn-Februari-Ik-hang-wat-rond-in-de-maatschappij.htm> Geraadpleegd op 21 Aug 2013.

Bijlage

Duitse samenvatting

Ausgangspunkt meiner Studie war die Behauptung, dass es möglich ist, sich "an der Grenze" zwischen Männlichkeit und Weiblichkeit zu bewegen. Im Verlauf dieser Arbeit wurde gezeigt, wie entgegengesetzte Pole zusammenarbeiten können, wie es offenbar möglich ist, nicht nur die Lücke zwischen zwei unvereinbaren Seiten zusammenzubringen, sondern beide zur gleichen Zeit zu erleben. Um diese Behauptung zu beweisen, habe ich ein Werk aus der niederländischen Literatur herangezogen: Marjolijn Februari's *De literaire kring*.

In meiner Studie wird eine Lesemethode entwickelt, die Leser brauchen können, um den Raum zwischen Männlichkeit und Weiblichkeit verstehen zu können. Darum habe ich drei Perspektiven analysiert. Zunächst habe ich eine linguistische Perspektive präsentiert. In diesem Fall lag der Schwerpunkt auf der Beziehung zwischen Denken, Bedeutung und sprachlicher Struktur. Die Zielsetzung dieses Kapitels war es, Einsicht in die Art und Weise zu bekommen, wie sprachliche Ausdrücke die Geschlechterwahrnehmung beeinflussen.

Neben der linguistischen Perspektive beleuchtet meine Masterarbeit auch Gender Studies, konkret Queer Studies. Der Grund, warum ich die "Queer Studies Perspektive" gewählt habe, war die Tatsache, dass die Theorie der "Queer Studies" die Pluralität und die Ambivalenz der sexuellen Identität betont. In den theoretischen Ansätzen, die ich gewählt habe, werden stets Kategorien und Identitäten wie wir sie zu glauben kennen, überdacht und hinterfragt. Dieses Kapitel hat sich auf die Figur des Tomboy, der Androgynität und der Maskerade konzentriert. Judith Butler und ihre Theorie der Performativität von Geschlecht hat gezeigt, dass "Inbetween"-Sein eigentlich eine subversive Tätigkeit ist. Ein weiterer Aspekt, den dieses Kapitel hervorgebracht hat, war die Bedeutung, aber gleichzeitig auch der Unterschied zwischen Transgenderismus und Transsexualität.

Die dritte Perspektive, auf die sich meine Arbeit stützt, war die Entwicklung der Identität aus psychologischer Sicht. Ich habe mich auf das Konzept der "Identität" und die Diskussion über den stabilen und flexiblen Charakter von Identität konzentriert. Hier habe ich den

Schwerpunkt auf die persönliche und die soziale Identität gelegt. Auf der Ebene der persönlichen Identität wurden die Theorien von Sigmund Freud, Carl Gustav Jung und Erik Erikson präsentiert. Im Bereich der sozialen Identität habe ich Michel Foucault und Stuart Hall vorgestellt: die Bedeutung des schriftlichen Diskurses über die Konstruktion von Identität und die Identität als Produkt der Differenzierung.

Das vierte Kapitel meiner Arbeit behandelt Gender aus einer literarisch-theoretischen Perspektive. Grundlage für dieses Kapitel waren Meinungen von Experten und Literaturkritikern, mit denen ich beweisen konnte, dass sich Männerliteratur nicht von Frauenliteratur unterscheidet, aber anders wahrgenommen wird.

Das letzte Kapitel repräsentiert den analytischen Teil meiner Arbeit. Darin habe ich mich mit der Analyse des Romans *De literaire kring* (2007) beschäftigt. Bei der Analyse des Romans habe ich von allen drei Perspektiven Gebrauch gemacht, nämlich der kognitiven Perspektive, den Queer Studies und der psychologischen Perspektive. Ich habe die Eigenschaften des literarischen Diskurses analysiert, um zu beweisen, dass sich die Möglichkeit ergibt, - mit beiden Konzepten, "Männlichkeit" sowie - "Weiblichkeit", gleichzeitig zu arbeiten, beide gleichzeitig zu erfahren.

Die linguistische Perspektive hat bewiesen, dass der Roman einen "gendered" Diskurs enthält. Der theoretische Unterschied zwischen den Geschlechtern, wie der in Februaris Roman anzutreffen ist, hat hier keine negative Konnotation bekommen, sondern ich enthüllte ihn als technisches Mittel, als literarische Strategie, um die Gender-Konventionen zu verlachen. In diesem Sinne präsentierte ich die Ansichten von Februari zu dem Vorurteil über die „weibliche“ Literatur, ein Vorurteil, das in unserer Gesellschaft nach wie vor produziert wird.

Die Queer Studies und die psychologische Perspektive über die Konstruktion der Identität in der Literatur gibt dem Leser die Möglichkeit, verschiedene Seiten der Identität zu erleben. Die Fragmente, die analysiert wurden, zeigten tatsächlich Seiten der männlichen und der weiblichen Identität getrennt. Dieser Aspekt bot mir keine Gelegenheit, meinen theoretischen Hintergrund in der Praxis zu nutzen. Ich erwartete die Verwendung von beiden Strukturmechanismen gleichzeitig. Das Erleben der verschiedenen Seiten der Identität bedeutet kein binäres System, in dem die beiden Perspektiven (männlich und weiblich) getrennt fungieren, sondern in dem beide wahrgenommen werden.

Da es in *De literaire kring* keinen Beweis für einen 'Zwischenraum' (zwischen Männlichkeit und Weiblichkeit) gibt, ist es notwendig, meine Ergebnisse auf einen anderen Roman anzuwenden.

Um eine repräsentative Studie vorlegen zu können, wäre es deshalb äußerst sinnvoll, den theoretischen Hintergrund auch in einem anderen literarischen Werk zu untersuchen.

Elena Cristina DOBRIȚA

Studium

10/2011- Heute	Universität Wien, Österreich Institut für Europäische und Vergleichende Sprach- und Literaturwissenschaft Abt. Nederlandistik der Universität Wien M.A. Nederlandistik
10/2010-01/2011	Universität Wien, Österreich Institut für Europäische und Vergleichende Sprach- und Literaturwissenschaft Abt. Nederlandistik der Universität Wien CEEPUS II (CII-AT-0012) Stipendium Niederländische Sprach- und Literaturwissenschaft Englische Sprach- und Literaturwissenschaft
10/2008-06/2011	Universität Bukarest, Rumänien Fakultät für Fremdsprachen, Abt. Niederländisch-Englisch B.A. Fremdsprachen, Niederländisch-Englisch (8.89/10)
09/2004-06/2008	'Andrei Șaguna' Gymnasium, Brașov, Rumänien Zweisprachige Ausbildung (Rumänisch/Englisch) Sozialwissenschaftliches Abitur (9.72/10)

Arbeitserfahrung

11/2012-Heute	Studienassistentin Institut für Europäische und Vergleichende Sprach- und Literaturwissenschaft Abt. Nederlandistik, Universität Wien • Unterstützung bei der Vorbereitung und in der Durchführung von Lehrveranstaltungen • Unterstützung und Beratung von Studierenden • Unterstützung bei der Organisation von Tagungen, Konferenzen, Symposien • Mitwirkung in der Institutsadministration
07/2011-08/2011	Übersetzerin Durchführungsinstitut für Arbeitnehmerversicherungen

(UWV), Niederlande

- Übersetzungen Rumän./Niederl. und Niederl./Rumän.
- Unterstützung eines Teams bei mehreren Interventionen des UWV, bspw. Datenrecherche und Ansprache der Kunden vor Ort

04/2011-11/2012 **Privatlehrerin - Niederländisch-Englisch**

- Unterstützung bei der Vertiefung von Schreib- und Lesekompetenzen sowie des Sprachverständnisses in diesen Sprachen.

Sprachen:

Muttersprache:	Rumänisch
Verhandlungssicher:	Niederländisch
Verhandlungssicher:	Englisch
Fließend:	Deutsch
Fließend:	Französisch

IT-Kenntnisse: Gute Kenntnisse: MS Office

Führerschein: Klasse B

Zertifikate:

- Autorisierte Übersetzerin: Niederländisch – Englisch
Zertifikat (Rumänisches Ministerium für Justiz, Bukarest 2011)
- Summer Course: Niederländische Sprache und Kultur
Diplom (Niederl. Sprachunion und Universität Hasselt, Belgien 2008)
- Diplôme d'études et langue français (Delf) B2
Diplom (Französisches Ministerium für Nationale Bildung 2008)
- Erlaubnis über die Erteilung von Englischunterricht in der Grundschule
Zertifikat (Rumänisches Ministerium für Bildung, Braşov 2008)
- 4. Platz bei der nationalen „Französischolympiade“
Diplom (Rumänisches Ministerium für Bildung, Braşov 2008)